

EFFECTIVITEIT VAN DE BUDGETCURSUS

*Onderzoek naar de effecten van twee verschillende
budgetcursussen*

Oktober 2019

Effectiviteit van de budgetcursus

Eindrapport

Oktober 2019

Tamara Madern
Ernst-Jan de Bruijn
Barbera van der Meulen
Eline Maussen

Dit onderzoek is uitgevoerd door het lectoraat Schulden en Incasso van Hogeschool Utrecht en leerstoelgroep Urban Economics van de Wageningen Universiteit, in samenwerking met de organisaties: Avres, Buurtteams Utrecht, Sociale Dienst Drechtsteden, Werk en Inkomen Lekstroom en de gemeente Zwolle.

Dit onderzoek is gesubsidieerd door ZonMw.

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	4
Samenvatting	6
1 Inleiding	8
2 Twee verschillende cursussen onderzocht	9
2.1 Traditionele cursus	9
2.2 Aangepaste cursus	12
3 Onderzoeksopzet	17
3.1 Onderzoeksvragen	17
3.2 Onderzoeksdesign	17
3.3 Steekproef	18
3.4 Onderzoeksaantallen en uitval	19
3.5 Uitkomstmaten	21
4 Analysemethoden	23
4.1 Kwantitatieve analyses	23
4.2 Kwalitatief	24
5 Resultaten	26
5.1 Beschrijvende statistieken: wie deed mee aan het onderzoek?	26
5.2 Uitkomsten matching	27
5.3 Aangepaste cursus versus controlegroep	27
5.4 Aangepaste cursus versus traditionele cursus	28
5.5 Contextfactoren en verklarende variabelen	30
5.6 Ervaren verschillen oude en aangepaste cursus	33
6 Beperkingen van het onderzoek	35
6.1 Interventiegetrouwe uitvoering	35
6.2 Aantal deelnemers aan het onderzoek en in de cursus	36
6.3 Zelfrapportage	36
6.4 Selectiebias	36
7 Conclusie	37
7.2 Vervolg	38
Bijlage 1 Literatuurlijst	39
Bijlage 2 Deelnemers per organisatie	41
Bijlage 3 Resultaten aanvullende analyses financiële stress	42

“Er hing een goede sfeer. Wel duidelijk dat iedereen er was om te werken, het is geen handwerkclubje.”

Uitspraak van een cursist

Samenvatting

In Nederland is steeds meer aandacht voor het versterken van de financiële competenties van burgers. Een van de interventies die daarvoor wordt ingezet is de budgetcursus. Het betreft meestal vijf of zes lessen waar deelnemers vaardigheden leren om beter om te gaan met geld. Er is echter weinig bekend over de effectiviteit van deze cursussen. In samenwerking met Avres, Werk en Inkomen Lekstroom, de gemeente Zwolle, de Sociale Dienst Drechtsteden en Buurteams Utrecht hebben het lectoraat Schulden en Incasso van de Hogeschool Utrecht en leerstoelgroep Urban Economics van de Wageningen Universiteit daarom de effectiviteit van twee typen budgetcursussen onderzocht: de traditionele cursus en een op gedragswetenschappelijke inzichten aangepaste cursus. Bij de traditionele budgetcursus ligt de nadruk meer op de overdracht van kennis en vaardigheden, bij de aangepaste cursus is er meer aandacht voor het handelen van de cursisten in het dagelijks leven.

Bij het onderzoek is ook gewerkt met een controlegroep: deze deelnemers volgden geen budgetcursus. In het onderzoek waren dus drie condities:

- I. Deelnemers die een traditionele cursus kregen aangeboden;
- II. Deelnemers die de aangepaste cursus kregen aangeboden;
- III. Deelnemers die gedurende de duur van het onderzoek geen cursus kregen aangeboden (controlegroep).

Door de uitkomsten en ervaringen van deelnemers te vergelijken kunnen we een antwoord geven op de centrale hoofdvraag van het onderzoek:

Hoe effectief is de aangepaste budgetcursus (in vergelijking met de traditionele cursus) en welke elementen en factoren dragen hieraan bij?

Voor de effectiviteit is gekeken naar vijf uitkomstmaten: de financiële kennis en vaardigheden, de financieel-psychologische uitkomsten, het financieel gedrag, het financieel welzijn en de financiële situatie van cliënten.

Uitkomsten

Cursisten die de aangepaste budgetcursus hebben gevolgd gaan door de cursus vooruit op twee van de vijf uitkomstmaten, namelijk financiële kennis en vaardigheden en het financieel gedrag. Op basis van de analyses kunnen we concluderen dat de aangepaste budgetcursus effectiever is dan geen budgetcursus. Er zijn echter geen robuuste significante verschillen tussen de cursisten van de traditionele en aangepaste budgetcursus. We kunnen dan ook niet vaststellen dat de ene cursus effectiever is dan de andere cursus.

Zowel cursisten van de aangepaste als van de traditionele cursus ervaren meerwaarde van het volgen van de cursus. Over het algemeen zijn cursisten van mening dat zij (meer) financiële vaardigheden hebben na het volgen van de budgetcursus en dat zij beter met geld omgaan en zich er beter toe zetten om hun geldzaken bij te houden. Ook vinden ze dat ze veel tips hebben gekregen om beter met geldzaken om te gaan.

Werkzame elementen en belemmeringen

Uit de kwalitatieve interviews blijkt dat cursisten zelf denken dat ze het meest hebben geleerd van het delen van ervaringen en zelf aan de slag zijn met hun eigen financiën. De cursisten benoemen dat ze van elkaar leren doordat ze herkenning bij elkaar vinden.

Verskil in niveau of taalbeheersing kan een belemmering vormen en de effectiviteit van de cursus negatief beïnvloeden. Soms was er sprake van een tweedeling in de cursusgroepen doordat er cursisten waren die vragen hadden op een heel ander niveau dan de rest van de groep. Cursisten gaven aan dat ze dit soms als storend hebben ervaren. Er waren ook cursisten die dit juist als meerwaarde zagen en een mogelijkheid om anderen te helpen. Een zelfde tweedeling werd ervaren bij cursusgroepen waarbij verschil was in taalbeheersing. De cursisten met taalachterstand vormden een subgroep van de budgetcursusgroep. Andere cursisten gaven aan dat ze hierdoor geen algemeen groepsgevoel of band met deze cursisten ervoeren.

Een andere mogelijke belemmering is de continuïteit van de groep. In veel groepen stroomden later nog mensen in of konden sommige cursisten niet elke les. Het werd vervelend gevonden door de cursisten dat de samenstelling van de cursusgroep daardoor steeds veranderde.

Ervaren verschillen traditionele en aangepaste cursus

Op basis van de kwantitatieve vergelijkingsanalyses zijn er geen significante verschillen op de uitkomstmaten gevonden tussen beide typen cursussen. Ook de verschillen in de 1-meting en de zelf-gerapporteerde vooruitgang in de 2-meting zijn minimaal. Uit de kwalitatieve analyses en de observaties komen wel enkele verschillen in de beleving van de cursisten naar boven. Deze verschillen zijn dus ervaren verschillen en zeggen niets over de uitkomstmaten.

Cursisten van de aangepaste budgetcursus lijken meer vertrouwen te hebben in het kunnen behalen van de door hen gestelde doelen. Dat zit vooral ook in hoe ze het doel formuleren en klein kunnen maken. Het betekent dus niet dat ze ook grotere stappen maken. Bij de traditionele cursus hebben de cursisten vaak minder concrete en kleinere doelen. Zij hebben minder het gevoel dat ze handvaten vanuit de budgetcursus hebben meegekregen om dit te kunnen verwezenlijken. Bij beide cursussen werden huiswerkopdrachten meegegeven die door het overgrote deel van de cursisten werd gemaakt. De cursisten van de aangepaste cursus zijn over het algemeen positiever over het huiswerk dan de cursisten van de traditionele cursus.

1 Inleiding

In Nederland is steeds meer aandacht voor het versterken van de financiële competenties van burgers. Dat is ook nodig gezien de grote groepen Nederlanders die te kampen hebben met financiële problemen. Bijna 1 op 5 Nederlandse huishoudens heeft problematische schulden of loopt het risico daarop (Westhof, De Ruig & Kerckhaert, 2015). 38 procent van de Nederlandse huishoudens geeft aan dat ze moeite hebben met rondkomen (Van der Schors, Crijnen & Schonewille, 2019). Voor al deze groepen is het van groot belang dat ze goed met hun geld kunnen omgaan. Om hen daarbij te ondersteunen, bieden wijkteams, vrijwilligers, gemeenten en andere partijen ondersteuning aan in de vorm van budgetcursussen of (pensioen)voorlichting. Dat ondersteuning noodzakelijk is staat vast. De vraag is echter: welke vorm van ondersteuning is effectief?

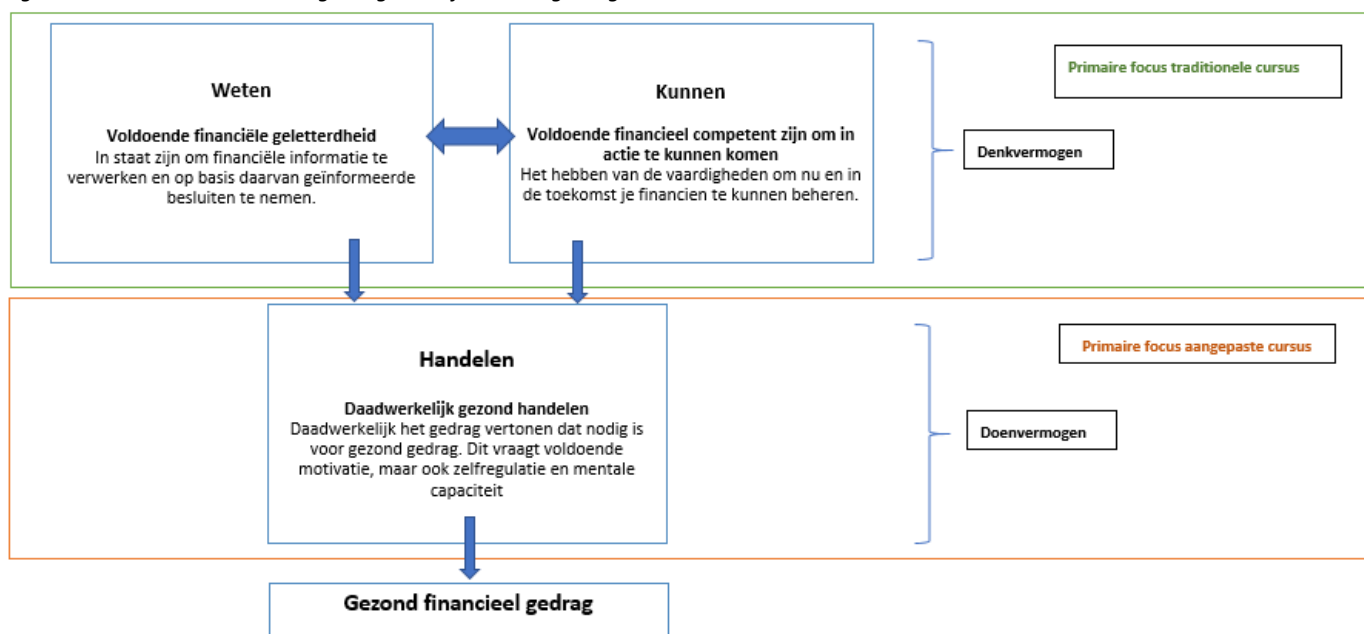
In de afgelopen jaren hebben diverse onderzoekers geconcludeerd dat interventies gericht op het bevorderen van gezond(er) financieel gedrag weinig opleveren. De gangbare hypothese luidt dat mensen in de problemen komen door een tekort aan financiële kennis en vaardigheden. Financiële educatie zou dan de sleutel tot de oplossing zijn. Maar op grond van zowel internationaal als nationaal onderzoek zijn er bij met name het laatste deel van deze hypothese serieuze vraagtekens te plaatsen. In 2014 werden twee meta-analyses gepubliceerd over de effecten van interventies om gezond financieel gedrag te stimuleren (Fernandes, Lynch & Netemeyer, 2014; Miller, Reichelstein, Salas & Zia, 2014). De opzet van de twee studies verschilt, maar de conclusies liggen in elkaars verlengde: de inzet van interventies zoals budgetcursussen, pensioenvoorlichting of financiële educatie leidt nauwelijks tot ander –en dus beter– financieel gedrag. Eerder kwamen ook Willis (2008; 2011) en Mandell (2012) op basis van literatuurstudies tot vergelijkbare conclusies. De onderzoekers plaatsen onder meer grote kanttekeningen bij de rol van kennis in ons financiële gedrag. Een toename van kennis is maar een heel beperkte voorspeller voor de gewenste gedragsverandering (o.a. Madern & Van der Schors, 2012; Lown, 2011; Tiemeijer, Thomas & Prast, 2009; Thaler & Sunstein, 2009; Shah & Gardner, 2008). De twee metastudies analyseerden 290 evaluaties van interventies en vonden dat slechts enkele interventies echt effect hadden. Een analyse van Nederlandse studies leverde een vergelijkbaar resultaat op (Jungmann & Madern, 2016). Met de kanttekening dat er in Nederland maar heel weinig studies naar de effectiviteit van dergelijke interventies gedaan zijn. De uitkomsten van de studies staan haaks op de verwachtingen die er in de maatschappij en bij gemeenten leven. Gemeenten in Nederland investeren veel in interventies die mensen moeten ondersteunen om uit de schulden te komen en te blijven. In het licht van het voorgaande rijst de vraag: werken de interventies die nu worden toegepast wel en is er verbetering mogelijk? Met dit onderzoek willen we bijdragen aan een antwoord op deze vraag.

In samenwerking met Avres, Werk en Inkomen Lekstroom, de gemeente Zwolle, de Sociale Dienst Drechtsteden en Buurtteams Utrecht hebben het lectoraat Schulden en Incasso van de Hogeschool Utrecht en leerstoelgroep Urban Economics van de Wageningen Universiteit de effectiviteit van twee typen budgetcursussen onderzocht. De keuze voor de budgetcursus is tweeledig: de budgetcursus is een vaak ingezette interventie en op basis van de huidige gedragswetenschappelijke inzichten zijn er waarschijnlijk nog veel verbeteringen mogelijk.

2 Twee verschillende cursussen onderzocht

Minimaal 63 procent van de gemeenten zet de budgetcursus in als interventie om burgers financieel zelfredzamer te maken (Baan, Louwes & Oostveen, 2016). Studies naar de effectiviteit en de werkzame elementen van deze cursus ontbreken (Jungmann & Madern, 2016). Vaak zijn deze cursussen primair gericht op het aanleren van vaardigheden en overdracht van kennis. Het kan zijn dat dit voldoende is om cursisten financieel zelfredzamer te laten zijn. Cursisten gaan waarschijnlijk met meer kennis en kunde naar huis, wat kan leiden tot gezonder financieel gedrag. Op basis van de internationale literatuur is echter eerder te verwachten dat de effecten minimaal zijn. Mede daarom is er gekozen om in dit onderzoek twee verschillende budgetcursussen te onderzoeken: de traditionele cursus en een op gedragswetenschappelijke inzichten aangepaste cursus (hierna: aangepaste cursus). Bij de traditionele budgetcursus ligt de nadruk meer op de overdracht van kennis en vaardigheden, bij de aangepaste cursus is er meer aandacht voor het handelen van de cursisten in het dagelijks leven. Hierbij is gekeken naar het model van financieel gezond gedrag (zie figuur 2.1).

Figuur 2.1 Model totstandkoming van gezond financieel gedrag

Bron: Aangepast van Jungmann & Madern (2016). *Duurzame verbetering van gezond. Droom of werkelijkheid?* Den Haag: Wetenschappelijk Raad voor het Regeringsbeleid.

Door beide budgetcursussen mee te nemen in dit onderzoek kunnen we onderzoeken of een cursus gebaseerd op recentelijke wetenschappelijke inzichten meer effect sorteert dan de traditionele cursus. Meer effect betekent in dit geval dat de cursisten na afloop van een cursus minder schulden hebben, gezonder financieel gedrag vertonen en/of meer zelfvertrouwen hebben gekregen. In dit onderzoek is ook een controlegroep meegenomen. Deze groep kreeg de cursus pas na zes maanden aangeboden en heeft dus tijdens de onderzoeksperiode geen cursus gehad. Hieronder beschrijven we kort de opzet van de twee cursussen.

2.1 Traditionele cursus

De traditionele cursus hebben we zo genoemd omdat dit de cursusvorm is die het meest wordt ingezet bij schuldhulpverleningsorganisaties. Vaak wordt hierbij gewerkt met het Nibud-materiaal 'Omgaan met geld'.¹ In de meeste gemeenten, ook de gemeenten die meededen in dit onderzoek, heeft de traditionele cursus vijf of zes lessen van ongeveer 2,5 uur per les. De les wordt in principe iedere week op een vast moment gegeven. De cursus heeft als doel om financieel gezond gedrag te bevorderen. De cursus kent een vast stramien: van tevoren staat vast welke onderwerpen wanneer aan de orde komen. Er is een standaardwerkboek dat de cursisten ontvangen en de trainer heeft een docentenhandleiding die kan dienen

¹ Naar aanleiding van het traject rondom dit onderzoek heeft het Nibud gekozen om haar cursus zo vorm te geven dat er nog steeds gekozen kan worden voor een meer traditionele opzet, maar het Nibud maakt het nu ook mogelijk om meer modulair te werken. De traditionele cursus die hier wordt beschreven betreft de opzet die het Nibud tot en met 2018 hanteerde.

als draaiboek. Een van de twee organisaties die de traditionele cursus geeft, werkt niet met het werkboek en heeft eigen materiaal ontwikkeld dat is afgeleid van de Nibudcursus. Bij deze organisatie krijgen de cursisten een map en elke week stencils uitgedeeld voor in de map. Hierbij wordt de indeling van de cursus grotendeels bepaald door de trainer. Alleen als de cursist vragen heeft over een specifiek onderwerp kan het zijn dat de trainer daar een volgende les, naast de gebruikelijke opzet, ook aandacht aan besteed.

Tijdens de cursus worden de volgende onderwerpen behandeld waarbij in de meeste gevallen deze volgorde wordt aangehouden:

- Eigen cursusdoel bepalen
- Inkomsten, uitgaven en kasboek
- Administratie
- Jaaroverzicht, maandbegroting
- Tegemoetkomingen
- Schulden oplossen
- Besparen, omgaan met aanbiedingen en verleidingen weerstaan
- Verzekeren, sparen en lenen
- Volhouden, plan van aanpak voor de toekomst

Afhankelijk van de groep en de trainer kunnen er nog enkele onderwerpen worden besproken. In het werkboek zitten de volgende aanvullende modules: 'geld en relatie', 'wisselende inkomsten', 'kinderen en geld' en 'plussen en minnen'. Deze laatste module is gericht op mensen die rekenen ingewikkeld vinden.

Iedere module kent een redelijk vaste opzet en bevat casussen waarover vragen beantwoord dienen te worden.

Het Nibud doet de suggestie in de docentenhandleiding van 2017 voor de volgende indeling:

Tabel 2.1 Indeling bijeenkomsten traditionele budgetcursus

Bijeenkomst	Inhoud
Bijeenkomst 1	Een goed begin is het halve werk Inkomsten en uitgaven Kasboek
Bijeenkomst 2	Administratie op orde Uitkomen met je inkomen
Bijeenkomst 3	Uitkomen met je inkomen Haal je voordeel!
Bijeenkomst 4	Schulden oplossen Slimme bespaartips
Bijeenkomst 5	Omgaan met aanbiedingen Verleidingen de baas Keuzemodule
Bijeenkomst 6	Verzekeren, sparen, lenen Keuzemodule Volhouden! Plan van aanpak

De trainer van de traditionele cursus, die het Nibud materiaal gebruikte, hield zich binnen ons onderzoek in grote lijnen aan deze indeling. Alle modules werden behandeld. In sommige gevallen werd nog een extra module behandeld. Ook werd er standaard gebruik gemaakt van een gastspreker, die de gemeentelijke regelingen behandelde. Het kasboek werd in de meeste gevallen gedurende de cursus bijgehouden om zo te bevorderen dat de cursisten hiermee langdurig aan de slag zouden gaan.

Binnen deze traditionele cursus is er veel aandacht voor overdracht van informatie, vergroten van financiële kennis en verbetering van financiële vaardigheden. Uitgangspunt van deze cursus is dat versterking van kennis en vaardigheden leidt tot een verandering in het financiële gedrag van cursisten. In de traditionele cursus is in beperkte mate aandacht voor het versterken van de motivatie en zelfregulatie van mensen. Hier wordt met name aandacht aan besteed door het stellen van doelen in de eerste en laatste les en het opstellen van een plan van aanpak. In de laatste les wordt expliciet aandacht besteed aan het volhouden van gezond gedrag ten aanzien van dit plan van aanpak.

Doelen stellen

In de traditionele cursus wordt in de eerste les direct een hoofddoel voor de cursus gesteld. Dit doel wordt geformuleerd als 'Ik wil het volgende met de cursus bereiken:'. De achterliggende gedachte is dat door de cursisten aan het begin van de cursus een doel te laten stellen, het voor henzelf duidelijker wordt wat zij eigenlijk willen en kunnen met de cursus. Uit onderzoek is bekend dat doelen motiverend werken doordat het bereiken van doelen laat zien dat iemand in staat is om invloed uit te oefenen op de situatie (Wesdorp, van Hooft, Duinkerken & van Geuns, 2010). In de cursus wordt aandacht besteed aan het goed formuleren van het doel. Het doel dient concreet, haalbaar, belangrijk voor de cursist, uitdagend en specifiek te zijn. Het idee is dat het doel dient als een overkoepeld doel en dat na iedere les een tussendoel wordt geformuleerd dat tevens dient als een deel van het huiswerk. Hieronder een voorbeeld uit het Nibud-werkboek Omgaan met geld 2017.²

Figuur 2.1 Voorbeeld uit het Nibud-werkboek Omgaan met geld 2017

Je doelen

Kijk eens terug naar je doel. Is het duidelijk wat je wil bereiken? Is het ook haalbaar met wat je nu weet? Eventueel kun je nu je doel bijstellen.

Aan het eind van de cursus heb ik het volgende bereikt:

Wat ga je voor de volgende bijeenkomst doen? En welk doel stel je jezelf? Voor de volgende bijeenkomst heb ik het volgende gedaan:

Aan het eind van de cursus wordt er een plan van aanpak gemaakt. Ook daarbij is veel aandacht voor doelen stellen.

Plan van aanpak

Onderdeel van de traditionele cursus is dat cursisten als afsluiting een plan van aanpak maken over hoe ze na de cursus verder gaan. Hierbij is ook aandacht voor wat er al goed is gegaan en welke doelen al behaald zijn. Ook wordt er gekeken naar hoe cursisten zichzelf kunnen belonen als ze een doel behalen of goed op weg zijn. Het gaat hierbij om een ingeplande beloning: 'Als ik X heb bereikt, beloon ik mezelf door Y'. Benoemd wordt ook dat het soms kan tegenzitten en dat je dan niet bij de pakken neer moet gaan zitten. Focus op wat wel lukt en eventuele doelen bijstellen worden hier als mechanismen ingezet om de cursisten ook na de cursus gemotiveerd te houden.

Zelfvertrouwen vergroten

In de Nibud-cursus is aandacht voor het vergroten van zelfvertrouwen. De aanname is dat veel cursisten bij de start een laag zelfvertrouwen hebben op financieel gebied. Dat kan hen ervan weerhouden om actie te ondernemen, omdat ze denken zelf geen invloed op de situatie te kunnen uitoefenen. In de traditionele cursus wordt op twee manieren gewerkt aan het versterken van het zelfvertrouwen. Als eerste door het aanleren van vaardigheden en als tweede door tijdens de cursus te laten benoemen op welke punten ze vooruitgang hebben geboekt.

² Het Nibud werkboek zoals hier getoond is niet meer verkrijgbaar. Sinds 2019 werkt het Nibud met een andere opzet.

2.2 Aangepaste cursus

De afgelopen jaren is er binnen het werkveld van armoede en schulden steeds meer aandacht gekomen voor de effectiviteit van interventies. Hoewel is gebleken dat het effect van veel interventies op het gebied van financiële educatie gering is blijkt uit deze analyses ook dat er wel enkele interventies zijn die wel effect sorteren en dat er hoop is dat de effectiviteit verbeterd kan worden als meer gebruik wordt gemaakt van wetenschappelijke inzichten (Jungmann & Madern, 2016). Bij de ontwikkeling van de aangepaste cursus is gekeken welke inzichten van meerwaarde kunnen zijn voor een budgetcursus.

De aangepaste cursus bestond uit vijf lessen van ongeveer 2,5 uur. De aangepaste cursus kent geen vaste opzet of werkboek. Alleen les 1 heeft een vast stramien. De invulling van de andere lessen hangt af van de wensen van de cursisten en de vragen die zij hebben. De trainer past het materiaal aan op de vragen van de cursisten en maakt zoveel mogelijk gebruik van de eigen situatie van de deelnemer en dus minder of niet van casussen. Het idee hierachter is dat de deelnemer vooral zelf stuurt, onderwerpen daardoor meer aansluiten bij de vragen en leefwereld van de deelnemer en de deelnemer direct tijdens de cursus zijn eigen situatie kan aanpakken. Er wordt dus zo dicht mogelijk aangesloten bij de eigen motivatie.

Ook in deze cursus staat het stellen van doelen centraal. Echter in tegenstelling tot de traditionele cursus staat in deze cursus de vraag 'wat wil je straks aanpassen in je leven?' centraal. Ook wordt er gebruik gemaakt van doel-actieplannen. Dit zijn hele kleine concrete doelen die in stappen worden uitgewerkt. Centraal staat daarbij: wat moet je doen, wanneer kun je dat doen en wat is je eigen deadline. Aandacht voor het handelen staat voorop. In de eerste les wordt uitgelegd dat er:

- Soms dingen zijn die je niet wil
Het gaat hier dus om een gebrek aan motivatie. Hierbij wordt uitgelegd dat dit ook kan komen omdat je andere zaken voorrang geeft. Als uitleg worden ook de fases van gedragsverandering toegelicht (Prochaska, Nocrass & DiClemente, 2007).
- Soms dingen zijn die je niet kan
Het gaat hierbij om een gebrek aan kennis en/of vaardigheden
- Soms dingen zijn die niet lukken
Hierbij gaat het om een gebrek aan zelfregulatie. Er wordt uitgelegd dat je je soms dingen echt voorneemt, maar dat het in de praktijk steeds weer misgaat.

Cursisten worden uitgenodigd om na te denken waar zij de meeste 'problemen' ervaren. Kennis en vaardigheden overdracht staat hierdoor veel minder centraal. In les 1 wordt de basis voor de cursus gelegd. Les 1 kent de volgende onderdelen:

- Voorstellen trainer en korte introductie van de cursus
- Willen, kunnen of lukken (zie beschrijving hiervoor)
- Thema's die binnen de cursus aan de orde kunnen komen:
 - Inkomen
 - Administratie
 - Uitkomen met je inkomen nu
 - Uitkomen met je inkomen toekomst
 - Invloed van stress, faalervaringen en geloof in eigen kunnen
- Voorstelronde cursisten
Dit wordt halverwege gedaan, zodat de cursisten meteen kunnen ingaan op de voorgenoemde onderwerpen
- Je eigen cursus maken
Cursisten bepalen hun eigen doel en gaan aan de slag met werkbladen om te bepalen welke onderwerpen zij graag willen bespreken. De trainer legt de onderwerpen verder uit.
- Huiswerk: welke vuistregels heb jij?
Introductie van vuistregels
- Doel-actieplan maken (als er tijd voor is, anders komt dit in les 2 aan de orde)

De volgende lessen worden ingevuld door de onderwerpen die de cursisten in les 1 hebben benoemd, of die tijdens latere lessen nog zijn benoemd. Iedere les komen in principe de doel-actieplannen en vuistregels terug. In de traditionele cursus wordt het huiswerk bepaald door de trainer. Cursisten worden geacht dit huiswerk te maken voorafgaand aan de volgende bijeenkomst. De aangepaste cursus steekt in op een alternatieve vorm van huiswerk. Iedere les wordt afgesloten met een vraag aan de groep wat zij thuis kunnen doen. De cursist formuleert zelf zijn huiswerk voor de volgende keer. Hij mag een gesuggereerde opdracht kiezen, maar kan daar ook vanaf wijken. Het uitspreken heeft ook nut: door cursisten te laten

benoemen welk huiswerk ze voor de volgende keer gaan doen, committeren zij zich aan de groep en is de kans groter dat zij daadwerkelijk het huiswerk gaan uitvoeren.

Tijdens de bijeenkomsten van de aangepaste budgetcursus zijn de volgende onderwerpen het meest besproken:

- Doelen SMART formuleren
- Willen, kunnen en lukken
- Het maken van een begroting
- Bespreken huiswerk
- Administratie
- Kasboek
- Verleidingen
- Boodschappenspel
- Uitkomen met je inkomen nu

De standaard onderwerpen zoals introductie en voorstellen, terugblikken op vorige les, het maken van je eigen cursus en afsluiting zijn niet meegenomen in bovenstaande opsomming, maar kwamen wel aan bod.

Motiveren

Aan het eind van de cursus moeten cursisten zelf aan de slag blijven. Belangrijk onderdeel van de aangepaste cursus is daarom motiveren. De zelfdeterminatietheorie biedt inzicht in de onderliggende mechanismen van motivatie (Ryan & Deci, 2017). Deze motivatietheorie gaat ervan uit dat mensen van nature proactief hun leven willen vormgeven. Ryan en Deci (2017) stellen dat er drie aangeboren psychologische basisbehoeften zijn: autonomie, betrokkenheid en competentie. Inmiddels is met vele empirische studies aangetoond dat als deze behoeften bevredigd worden mensen beter functioneren, welzijn ervaren, gelukkiger zijn en zich ontwikkelen.

Bij autonomie gaat het om de vrijheid die mensen ervaren om hun eigen keuzes te maken. Ieder mens heeft hier behoefte aan, we willen niet onder druk staan en zelf kiezen. Hulpverlening kan soms directief zijn ingesteld. De professional kent de mogelijkheden en, vanuit al zijn goede bedoelingen, adviseert de klant om een bepaalde richting op te gaan. Dit kan weerstand gaan opleveren. Niet zozeer tegen het idee zelf, maar wel tegen de druk die ervaren wordt. Het geven van keuzemogelijkheden en het laten meebeslissen vergroot het gevoel van autonomie en beperkt de weerstand. Betrokkenheid gaat erover dat mensen sociale wezens zijn. We zijn gericht op anderen mensen en zoeken naar positief contact. We willen verbonden zijn, erbij horen en gerespecteerd worden.

De laatste basisbehoefte is competentie: mensen willen zich bekwaam voelen en het gevoel hebben dat ze in staat zijn om te doen wat er gevraagd wordt. Hierbij is het belangrijk dat mensen zelf geloven dat ze in staat zijn om de gevraagde acties uit te voeren ofwel een mate van self-efficacy, geloof in eigen kunnen, hebben (Bandura, 1997). Als ze het objectief kunnen, maar ze hebben zelf het gevoel dat dit niet lukt, is de kans groot dat het inderdaad niet lukt om de taak uit te voeren.

Op de volgende wijze is binnen de cursus vormgegeven aan deze psychologische basisbehoeften:

- **Autonomie**
Cursisten kiezen in les 1 de onderwerpen die zij de andere lessen willen behandelen en zijn zelfsturend wat er wanneer wordt behandeld. Ze stellen de eigen doelen vast en kiezen zelf of en welk huiswerk ze maken. De opdrachten gingen over hun eigen situatie zoals inloggen op MijnToeslagen of een jaarbegroting maken voor hun eigen financiële situatie. De aangepaste cursus kent dus geen vaste opzet, de cursisten bepalen gezamenlijk de inhoud van de training. Ze hebben dus maximale vrijheid: het sluit aan bij de eigen leefwereld en het gevoel van autonomie wordt vergroot. Bovendien hebben de docenten getracht om geen directieve adviezen te geven, maar aanzetten tot nadenken over eigen opties en verkennen van mogelijkheden.
- **Betrokkenheid**
De budgetcursus vindt plaats in een groep. Delen van ervaringen en elkaar bevragen en tips geven zijn een belangrijk onderdeel binnen de cursus. Dat zit ook in de traditionele cursus, maar er is in de aangepaste cursus nog meer ruimte gegeven om eigen ervaringen te delen. De trainers belangrijkste taak was het begeleiden van het groepsproces en niet de overdracht van eigen informatie.
- **Competentie**
Binnen de traditionele training is ook veel aandacht voor het overbrengen van kennis en vaardigheden. In de

aangepaste variant is meer aandacht besteed aan competent voelen. Er is ingezet op het verhogen van self-efficacy, geloof in eigen kunnen. Vaardigheden en kennis zijn daarbij een middel en geen doel.

Motivatie is cyclisch

Motivatie ontwikkelt zich cyclisch en varieert in de tijd, onder omstandigheden en in interactie tussen personen (Shah & Gardner, 2008). Dit betekent dus dat motivatie geen gegeven is en beïnvloedbaar is. Motivatie wordt gevormd in interactie met anderen. Veel mensen zullen wel hun schulden willen aanpakken, maar ook andere zaken willen die daar soms haaks op staan. Tijdens de cursus is er daarom expliciet aandacht voor eventuele redenen van niet willen en wordt actief verkend wat actie kan opleveren. Een veelgebruikt model is dat van Prochaska et al. (2007). Dit model geeft nadrukkelijk weer dat motivatie kan variëren en laat bovendien zien dat er een groep is die wel wil veranderen, maar ook redenen heeft om dat niet te doen. Het model wordt ook uitgelegd in de eerste les, zodat cursisten ook kunnen aangeven waar zij staan en of er zaken zijn die ze tegenhouden.

Figuur 2.2 De zes fasen van gedragsverandering

Bron: Bewerking Prochaska, Nocrass, & DiClemente (2007). *Changing for good. A revolutionary six-stage program for overcoming bad habits and moving your life positively forward*. New York: HarperCollins Publisher.

Zes fasen motivatiemodel gedragsverandering van Prochaska et al. (2007):

1. Voorstadium. In eerste instantie ervaart een persoon niet dat hij/zij een probleem heeft.
2. Overwegen. De tweede stap is dat de persoon de voor- en nadelen van zijn/haar situatie tegen elkaar afweegt en overweegt om zijn/haar gedrag te gaan veranderen.
3. Beslissen en voorbereiden. De persoon besluit zijn/haar gedrag te gaan veranderen en treft daarvoor de nodige voorbereidingen.
4. Uitvoeren. Hij/zij vertoont het nieuwe gedrag.
5. Volhouden. De persoon volhardt in het nieuwe gedrag en weerstaat moeilijkheden die hij/zij tegenkomt.
6. Terugvallen. Hij/zij valt terug in het oude gedrag en leert met vallen en opstaan.

Aanzetten tot nadenken over eigen gedrag

In de aangepaste cursus wordt zoveel mogelijk ingegaan op de eigen situatie van de cursisten. Door gebruik van technieken uit motiverende gespreksvoering, zoals open vragen en reflecties, worden de cursisten uitgenodigd te vertellen over hun leven. Een belangrijk uitgangspunt van de cursus is dat iedereen gelijkwaardig is. De trainer heeft financiële kennis, maar de cursist

heeft kennis over zijn eigen leven. De cursist wordt actief uitgenodigd om daarop te reflecteren en zo eigen gedragspatronen te herkennen. Veel gedrag is gewoontegedrag, door patronen te herkennen kan een eerste stap naar het doorbreken van dat gedrag worden gezet (Aarts, 2009).

Iemand vertellen wat hij of zij moet doen is vaak niet effectief. Het is effectiever als iemand zelf oordeelt over wat goed of slecht voor hem is en daarmee van zichzelf leert wat hij vindt. Door zelfbewustzijn leren mensen over zichzelf. Volgens de zelfperceptietheorie van Bem leren mensen zichzelf kennen door naar hun eigen gedrag te kijken en daaruit af te leiden hoe ze zelf zijn en wat ze vinden (Koole & Vonk, 2013). Dit doen mensen vooral als ze geen sterke gevoelens of voorkeuren voor een bepaald gedrag ervaren. Lind, Hall, Breidegard, Balkenius, & Johansson (2014) vonden in hun onderzoek dat mensen niet alleen naar hun eigen gedrag kijken, maar dat we ook naar onszelf luisteren om beter te weten wat we vinden. Zij stellen dat mensen auditieve feedback gebruiken om zelf betekenis te geven aan hun eigen woorden.

In de aangepaste cursus wordt getracht het handelen van de cursisten centraal te stellen en door open en soms sturende vragen cursisten na te laten denken over hun handelen. Door sturende vragen te stellen kun je mensen meer laten nadenken over de negatieve gevolgen van het handelen, de conflicterende waarden die zij mogelijk hebben en juist de positieve gedragingen meer centraal stellen.

Doel-actieplannen

In een doel-actieplan wordt zo concreet mogelijk beschreven welke doelen de cursist wil bereiken. Het zijn doelen die afgeleid zijn van het grotere doel dat de cursist wil behalen. In het doel-actieplan wordt vervolgens beschreven welke acties nodig zijn om die doelen te behalen. Dit gaat om kleine stappen. Het is belangrijk dat de cursist, eventueel samen met de trainer, bedenkt welke substappen er allemaal zijn. Ook dient te worden ingevuld wat of wie de cursist nodig heeft om die stap te kunnen zetten en wanneer ze het gedaan willen hebben. Het geeft de cursist concrete handvatten om aan de slag te gaan. Het plan ondersteunt het handelen. Het doel-actieplan zou op deze manier ondersteunend kunnen zijn bij het vergroten van het vertrouwen in eigen kunnen (self-efficacy).

Figuur 2.3 Doel-actieplan

DOEL & ACTIES

Datum:
Mijn doel is:

Dit gaat over het onderwerp: Inkomen Administratie
 Uitkomen met je inkomen (nu) Uitkomen met je inkomen (toekomst)

Acties (Acties werken het beste als je bedenkt: wat ga ik doen, waar ga ik dit doen en wanneer?)	Wat en/of wie heb je hiervoor nodig?	Wanneer wil je dit hebben gedaan?

Vuistregels

Vuistregels zijn simpele regels voor financiële beslissingen. Voorbeelden van vuistregels zijn 'ik spaar elke week 10 euro' of 'ik check elke week mijn banksaldo'. Financiële educatie gestoeld op vuistregels blijkt effectief in het vergroten van de financiële competenties van ondernemers, traditionele educatie niet (Drexler, Fischer & Schoar, 2014). Reden is dat vuistregels

eenvoudiger te onthouden/implementeren zijn. Ook Willis (2008) geeft aan dat vuistregels een positief effect zouden kunnen hebben bij financiële educatie. Zij geeft aan dat het gebruik van vuistregels met name goed kan aansluiten als het gewenste gedrag relatief eenvoudig is en weinig financiële kennis en vaardigheden vraagt. Een vuistregel kan volgens haar alleen helpen als consumenten het kunnen plaatsen binnen de gegeven context.

Binnen de aangepast cursus is mede daarom gekozen dat de cursisten hun eigen vuistregels maken en bespreken met de groep.

Vuistregels zorgen voor een betere bedrijfsvoering van kleine zelfstandigen

Drexler, et al. (2014) onderzochten twee soorten trainingen. Het ging hier om trainingen voor kleine ondernemers en particulieren die microfinanciering ontvingen in de Dominicaanse Republiek. De eerste training was een standaard boekhoudtraining. In zes wekelijkse bijeenkomsten van ieder drie uur werden cursisten bijgespijkerd. De tweede training was een 'vuistregel-training'. In deze training leerden cursisten simpele regels voor financiële beslissingen. Deze vuistregels gingen over het betalen van een vast salaris, het onderscheid maken tussen zakelijke en persoonlijke uitgaven en het gebruiken van tools om de uitgaven op een juiste wijze te categoriseren. Deze training was -in tegenstelling tot de eerste training- een week korter, namelijk vijf weken.

In het onderzoek vonden Drexler et al. (2014) een significante vooruitgang bij de cursisten die de vuistregel-training volgden. Zo was er een verhoging van het spaargeld, hielden de cursisten vaker boekhoudoverzichten bij en hielden zij hun zakelijke en persoonlijke kosten beter uit elkaar. Drexler et al. (2014) concludeerden dat de vuistregel-training makkelijker te begrijpen was, waardoor deze effectiever was.

Een vuistregel kan de vorm van een implementatie-intentie hebben. Implementatie-intenties zijn goede voornemens geformuleerd in concrete gedragsplannen en zijn helpend bij het vergroten van zelfcontrole. Ze worden geformuleerd als 'als-dan-plannen'. Een voorbeeld is: 'Op zaterdagochtend, nadat ik de hond heb uitgelaten, maak ik de post open en betaal ik de rekeningen.' Kenmerkend is dat het gewenste gedrag gekoppeld wordt aan specifieke momenten en routines.

Onderzoek laat zien dat dergelijke plannen helpend zijn bij het daadwerkelijk uitvoeren van voorgenomen acties in diverse contexten (Gollwitzer & Sheeran, 2006). In de context van de budgetcursus kunnen dergelijke plannen helpend zijn bij het aanleren van nieuwe gewoontes, zoals het wekelijks bijhouden van uitgaven. Bij de opzet van de cursus is uitgewerkt dat dit onderdeel ook iedere week terugkomt. Aan het eind van elke budgetbijeenkomst zullen cursisten aan de slag gaan met het formuleren van een implementatie-intentie. De bedoeling is dat hiermee cursisten worden uitgedaagd om de verkregen kennis en vaardigheden ook daadwerkelijk toe te passen in de praktijk.

3 Onderzoeksoopzet

Doel van het onderzoek is om te weten of de aangepaste budgetcursus effectief is en of de aangepaste cursus effectiever is dan de traditionele cursus. In dit hoofdstuk zijn de onderzoeksvragen beschreven, is uitgewerkt wat wordt verstaan onder effectief (uitkomstmaten) en is het onderzoeksdesign beschreven. Tot slot is ook beschreven hoe de deelnemers aan het onderzoek (steekproef) geworven zijn en hoeveel deelnemers er uiteindelijk hebben meegedaan.

3.1 Onderzoeksvragen

De centrale hoofdvraag van het onderzoek is als volgt geformuleerd:

Hoe effectief is de aangepaste budgetcursus (in vergelijking met de traditionele cursus) en welke elementen en factoren dragen hieraan bij?

Hierbij zijn de volgende deelvragen opgesteld:

1. Wat zijn de effecten van een budgetcursus in vergelijking met een controlegroep (geen cursus) en een traditionele budgetcursus op de financiële kennis en vaardigheden, de financieel-psychologische uitkomsten, het financieel gedrag, het financieel welzijn en de financiële situatie van de cursisten?
2. Wat zijn de werkzame elementen van een effectieve budgetcursus?
3. Wat zijn de relevante contextfactoren waaronder een budgetcursus effectief kan worden ingezet?

Deelvragen 1 en 2 worden beantwoord aan de hand van een effectiviteitsonderzoek. Daarnaast is een verklarend onderzoek (kwalitatief) uitgevoerd om deelvraag 2 en 3 te kunnen beantwoorden.

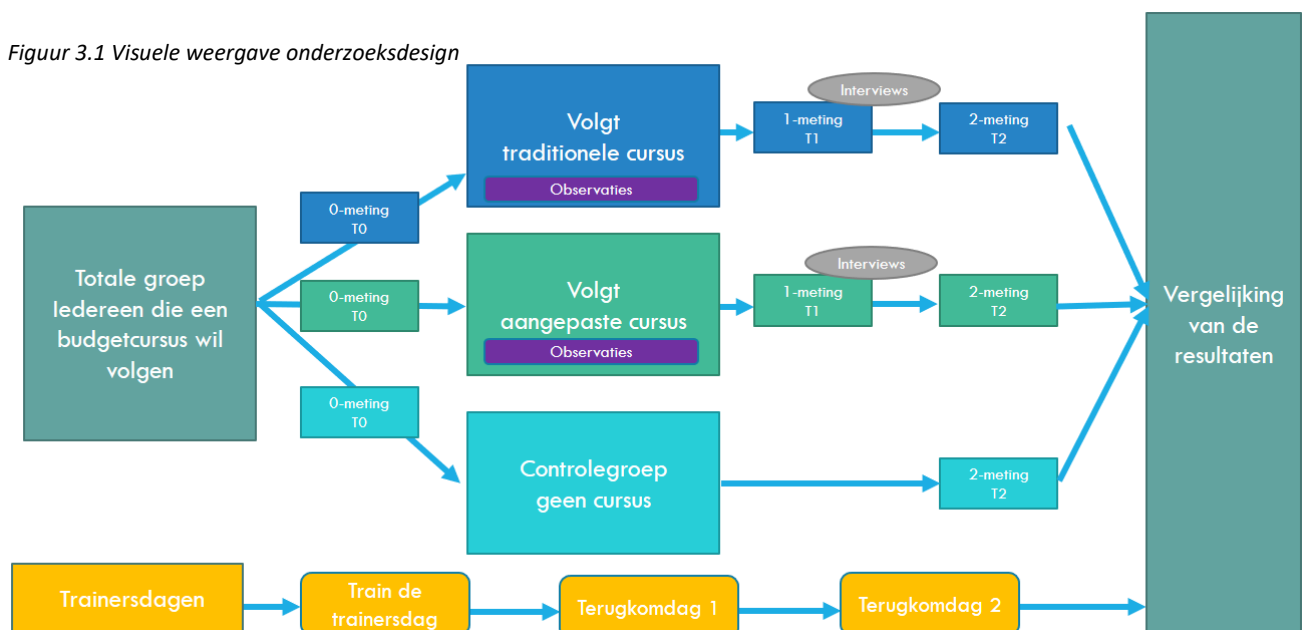
3.2 Onderzoeksdesign

In het onderzoek zijn drie condities onderzocht. Figuur 3.1 geeft schematisch het onderzoeksdesign weer. De drie condities zijn:

- I. Deelnemers die een traditionele krijgen aangeboden;
- II. Deelnemers die de aangepaste cursus krijgen aangeboden;
- III. Deelnemers die gedurende de duur van het onderzoek geen cursus krijgen aangeboden (controlegroep).

Aan dit onderzoek hebben vijf organisaties deelgenomen die zich bezighouden met schuldenproblematiek. Voor geen van deze organisaties was het haalbaar om alle condities te implementeren. Daarom is er gekozen om het effectiviteitsonderzoek op te delen in twee onderdelen. In drie organisaties is alleen de aangepaste cursus gegeven en is er een controlegroep geweest. In de andere twee organisaties zijn zowel de aangepaste als de traditionele cursus gegeven. Bij deze organisaties was er geen controlegroep.

Figuur 3.1 Visuele weergave onderzoeksdesign

Tabel 3.1 Overzicht van de condities per organisatie

	Avres	Buurtteams Utrecht	Sociale Dienst Drechtsteden	Werk en Inkomen Lekstroom	Gemeente Zwolle
Traditioneel			X		X
Aangepast	X	X	X	X	X
Controlegroep	X	X		X	

3.3 Steekproef

Werving van deelnemers aan het onderzoek heeft plaatsgevonden vanaf september 2017 tot december 2018. Voor het werven van cursisten en deelnemers aan het onderzoek is aangesloten bij de werkwijze van de organisatie. Dat betekent dat de werving binnen iedere gemeente iets anders is ingestoken. Wel gold voor elke organisatie dat alle burgers die mee willen doen aan een cursus mee kunnen doen. Potentiële deelnemers voor het onderzoek zijn dus op verschillende manieren geworven. Avres heeft vooral deelnemers geworven via wervingsbijeenkomsten. Sociale Dienst Drechtsteden heeft potentiële deelnemers geworven die voornamelijk cliënten zijn/waren aan de voorkant van het SHV-traject. Bij de gemeente Zwolle zijn deelnemers geworven via consultants en waren dus voornamelijk cliënten betrokken die uitstromen uit budgetbeheer. Werk en Inkomen Lekstroom heeft voornamelijk geworven via consultants en Buurtteams Utrecht voornamelijk via eigen professionals.

De meeste deelnemers aan het onderzoek waren klanten van de participerende organisaties. Dat betekende niet dat iedereen ook in een schuldhulpverleningstraject zat. Iets meer dan tweederde van de deelnemers in het onderzoek geeft aan een vorm van professionele hulp te ontvangen of momenteel te zijn aangemeld voor hulp (budgetbeheer, schuldregeling, wachttijd schuldregeling, schuldsanering). Doordat een van de organisaties breed heeft geworven en doordat bij alle organisaties mensen zelf konden aanmelden, zijn er ook deelnemers die nog onbekend waren bij de deelnemende organisaties.

Iedereen die zich aanmeldde voor de cursus werd gevraagd om ook mee te doen aan het onderzoek. Mensen ontvingen een informatiefolder over het onderzoek. Hierin stond kort het onderzoek beschreven, wat er van deelnemers verwacht werd, wat deelnemers van ons konden verwachten (incentive) en werd de vrijwillige deelname aan het onderzoek beschreven. Indien mensen wilden deelnemen aan het onderzoek werd een toestemmingsformulier getekend door de deelnemers. Deelname aan het onderzoek was op vrijwillige basis. Indien acute problematiek werd geconstateerd bij een aanmelding van de budgetcursus werd aanpalende hulp aangeboden. Dit gold zowel voor de deelnemers aan de cursussen als mensen in de controlegroep.

Indeling in groepen

Onze intentie voorafgaand aan de start van het onderzoek was om deelnemers zoveel mogelijk willekeurig (in onderzoeksterminologie: random) in te delen in de onderzoeksgroepen, zodat de groepen zoveel mogelijk vergelijkbaar zouden zijn. In de praktijk bleek dit niet realiseerbaar. Daarom is gekozen voor een combinatie van methodes om zorgvuldig vergelijkbare groepen samen te stellen. Hieronder beschrijven we per combinatie van condities hoe de indeling in groepen in de praktijk is gegaan.

Aangepaste cursus versus controlegroep

Om de vergelijkbaarheid tussen de controlegroep en de aangepaste cursus te waarborgen is het principe gehanteerd dat mensen in de controlegroep bereid zijn om de budgetcursus te volgen. In de praktijk zijn de groepen via de volgende methoden tot stand gekomen:

1. Random ingedeeld

Een deel van de deelnemers is random ingedeeld in de aangepaste cursusgroep of de controlegroep. In de praktijk bleek dat cursusgroepen veelal te klein zouden worden indien we random de helft van de aanmeldingen zouden indelen in de controlegroep. In dergelijke situaties is een groter deel en soms zelfs alle aanmeldingen in de aangepaste cursusgroep geplaatst.

2. Controlegroep: potentiële deelnemers die cursus nu niet kunnen volgen

Om de controlegroep te vergroten, is ervoor gekozen om potentiële deelnemers die nu niet in de gelegenheid waren om de cursus te volgen (bijvoorbeeld door praktische belemmeringen) toe te voegen aan de controlegroep.

3. Controlegroep: extra werving

Om de controlegroep voldoende groot te maken voor een goede vergelijking hebben we naast bovenstaande methodes nog op een andere wijze deelnemers geworven. Via een mailing en persoonlijke werving is contact gezocht met mensen uit een vergelijkbare doelgroep (schuldhulpverleningsklanten, klanten van het werkplein en bezoekers van financiële spreekuren) en hen gevraagd om deel te nemen aan het onderzoek. Mensen die daartoe bereid waren hebben vervolgens dezelfde vragenlijst ingevuld als de andere deelnemers. Om het hiervoor genoemde principe van vergelijkbare groepen gestalte te doen geven, is de volgende vraag toegevoegd aan de vragenlijst: Zou u willen deelnemen aan een budgetcursus, als u daar de mogelijkheden en de tijd voor had? Uitsluitend deelnemers die deze vraag met 'ja' hebben beantwoord zijn toegevoegd aan de controlegroep.

Van de uiteindelijke steekproef hebben twee deelnemers tweemaal aan het onderzoek meegedaan. Eerst aan de controlegroep en vervolgens (nadat de 2-meting was ingevuld) aan de aangepaste cursus.

Aangepaste cursus versus traditionele cursus

Bij de organisaties waar een aangepaste en een traditionele cursus werd gegeven vonden de cursussen op verschillende avonden plaats. Voor zover mogelijk zijn deelnemers random ingedeeld in een van beide cursussen. Een beperkt aantal deelnemers is op basis van voorkeur voor een bepaalde avond (dus niet voor een bepaalde cursus) ingedeeld.

Bij een van de twee organisaties konden potentiële deelnemers vooraf een voorkeur voor een tijdstip gegeven (overdag of 's avonds). Deelnemers hadden geen informatie over welke van beide cursussen op het betreffende dagdeel gegeven zou worden. Deelnemers zijn vervolgens ingedeeld op basis van hun voorkeur. Om te voorkomen dat hierdoor een selectie-bias zou ontstaan (bijvoorbeeld: in de avond komen alleen de werkenden) en dat de cursusgroepen te veel van elkaar zouden verschillen, zijn de dagdelen van de cursussen gerouleerd (Cursusronde 1: traditionele cursus overdag, aangepaste cursus 's avonds. Cursusronde 2: andersom, etc.).

Invullen vragenlijsten

Deelnemers aan het onderzoek hebben twee (controlegroep) of drie (cursusgroepen) keer een vragenlijst ingevuld. De 0-meting is door een deel van deelnemers voorafgaand aan de cursus (op uitnodiging per mail, tijdens wervingsbijeenkomsten of tijdens een afspraak met een klantmanager) en voor een ander deel bij de start van de eerste cursusbijeenkomst ingevuld. Een beperkt aantal deelnemers heeft de vragenlijst voorafgaand aan de tweede cursusbijeenkomst ingevuld.

Deelnemers aan de traditionele of aangepaste cursus hebben de vragenlijst van de 1-meting ingevuld tijdens de laatste cursusbijeenkomst. Voor de 1-meting geldt dus dat uitsluitend de dan aanwezige cursisten de vragenlijst hebben ingevuld. Zowel bij de 0- als bij de 1-meting hebben enkele deelnemers hulp gehad bij het invullen van de vragenlijst.

De 2-meting is ongeveer 6 maanden na de start van de budgetcursus uitgezet. Deelnemers hebben hiervoor een uitnodigingsmail ontvangen, waarna de vragenlijst digitaal kon worden ingevuld. We hebben diverse middelen gebruikt (reminders per mail of sms, bellen) om de respons te verhogen.

Het overgrote deel van alle metingen is digitaal ingevuld. Incidenteel is een papieren vragenlijst ingevuld, waarna de data door studentassistenten is gedigitaliseerd en gecontroleerd. Als dank voor het invullen van de vragenlijsten hebben deelnemers een boek (0-meting), een cadeaubon van 5 euro (0-meting) of 10 euro (2-meting) ontvangen.

3.4 Onderzoeksaantallen en uitval

Er zijn twee vormen van uitval te onderscheiden binnen dit onderzoeksproject: deelnemers die zijn uitgevallen tijdens het onderzoek en cursisten die niet meededen aan de budgetcursus. Uitval uit het onderzoek betekent dat er geen data van de betreffende respondent verzameld kan worden. Indien uitval selectief is, kan de vergelijkbaarheid van verschillende groepen verminderd worden.

Onderzoeksaantallen

In tabel 3.2 is beschreven hoeveel respondenten een vragenlijst hebben ingevuld. Bij de 2-meting zijn alleen respondenten genoemd die ook de 0-meting hadden ingevuld. Ruim 60 procent van de deelnemers die de 0-meting heeft ingevuld heeft ook de 2-meting ingevuld. Bij de controlegroep ligt dit percentage iets lager.

Aan de 1-meting hebben niet alle respondenten meegedaan.

Tabel 3.2 Onderzoeksaantallen per conditie

	Traditionele cursus	Aangepaste cursus	Controlegroep	Totaal
Aantal 0-meting ingevuld	52	167	58	277
Waarvan 1-meting ingevuld	32	95	2	129
In %	61.5%	56.9%	3.4%	46.6%
Waarvan 2-meting ingevuld	33	108	33	174
In %	63.5%	64.7%	56.9%	62.8%

De controlegroep bestond uit 33 deelnemers (na de 2-meting). 19 deelnemers zijn geworven via (random) indeling in groepen, 14 deelnemers via de extra werving.

Uitval uit het onderzoek

Uitval komt eigenlijk in ieder onderzoek voor. Om dit te beperken zijn vooraf een aantal maatregelen genomen:

1. De motivatie en commitment voor deelname aan het onderzoek vergroten. Dit is gedaan door een boek of een cadeaubon te geven wanneer de vragenlijst was ingevuld. Ook is het belang van het onderzoek benadrukt en het maatschappelijk belang van de deelname
2. Bij het design van de vragenlijsten is zoveel mogelijk aangesloten bij de behoefte van de doelgroepen. Hierbij is vooral ingezet op een goed leesbare vragenlijst. De vragenlijst is vertaald naar B1 (waar mogelijk A2) door een vertaalbureau.
3. Inzetten op een intensieve aanpak voor afname van vragenlijsten. Deelnemers zijn via meerdere kanalen meerdere malen benaderd om mee te (blijven) doen.

Ondanks deze maatregelen is er toch sprake geweest van uitval. De redenen om de 2-meting niet in te vullen waren divers. Een aantal deelnemers aan onderzoek waren slechts beperkt vaardig in de Nederlandse taal of hadden beperkte digitale vaardigheden. Maar er waren ook een aantal deelnemers die aangaven dat ze geen zin meer hadden om de vragenlijst in te vullen. Ook zijn er enkele deelnemers die gedurende de onderzoeksperiode zijn overleden en enkele deelnemers die zien waren. Bij de 2-meting bleek ook dat bij enkele deelnemers de juiste gegevens ontbraken om uitnodiging voor de 2-meting te kunnen versturen. Tot slot waren er enkele deelnemers die zeiden dat zij nooit deelgenomen hebben aan het onderzoek.

Non-compliance budgetcursus

Niet alle deelnemers uit de cursusgroepen hebben ook daadwerkelijk de cursus gevolgd. En andersom geldt ook dat deelnemers uit de controlegroep wel de cursus hebben gevolgd. In beide gevallen spreken we van non-compliers. Tabel 3.3 geeft een overzicht van de compliers en non-compliers per onderzoeksgroep.

Tabel 3.3 Compliers en non-compliers per conditie

	Traditionele cursus	Aangepaste cursus	Controlegroep	Totaal
Totaal aantal deelnemers	33	108	33	174
Waarvan compliers	31	96	32	159
Waarvan non-compliers	2	12	1	15

Toelichting: Aantallen zijn gebaseerd op deelnemers die zowel de 0- als de 2-meting hebben ingevuld. non-compliers cursusgroepen: zijn geen enkele cursusbijeenkomst aanwezig geweest. Non-compliers controlegroep: hebben minimaal 1 bijeenkomst van de aangepaste cursus bijgewoond.

Succesvol afronden van de budgetcursus

Binnen het onderzoek naar de budgetcursus is door een masterstudente een thesis geschreven omtrent determinanten van succesvolle afronding van de budgetcursus. Aanleiding hiervoor was dat uitval tijdens financiële educatie programma's vaak hoog is en trainers signaleerden dat er sprake was van uitval van cursisten tijdens de budgetcursus (Collins, 2013).

In dit deelonderzoek zijn 199 respondenten meegenomen: zij voldeden aan de voorwaarden van een ingevulde 0-meting en registratie van het aantal bijeenkomsten aanwezig gedurende de budgetcursus. Succesvolle afronding van de budgetcursus werd gedefinieerd als het aanwezig zijn van minimaal drie van de vijf (aangepaste budgetcursus) of zes (traditionele budgetcursus) bijeenkomsten. Van deze groep heeft ongeveer 69% van de cursisten de budgetcursus succesvol afgerond (n = 138) (Maussen, 2019). De waarschijnlijkheid van succesvolle afronding van de budgetcursus stijgt naarmate deelnemers

minder financiële stress ervaren. Tevens hebben individuen die minder makkelijk rondkomen een kleinere waarschijnlijkheid om de budgetcursus succesvol af te ronden. Analyses zijn gecorrigeerd voor bepaalde achtergrondkenmerken van cursisten zoals leeftijd en organisatie.

Ook is aan de cursisten gevraagd wat de redenen waren waarom bijeenkomsten worden afgezegd door cursisten. De belangrijkste redenen zijn ziekte en gezondheidsproblemen (23 keer genoemd), oppasproblemen en zieke kind(eren) (16 keer) en (over)werk (8 keer).

3.5 Uitkomstmaten

Om de effectiviteit te kunnen vaststellen is een effectiviteitsonderzoek uitgevoerd. Voor het effectiviteitsonderzoek zijn de vijf in deelvraag 1 genoemde uitkomstmaten gehanteerd: financiële kennis en vaardigheden, financieel-psychologische factoren, financieel gedrag, financiële stress en welzijn en financiële situatie. Voor het meten van deze maten zijn een of meerdere schalen gebruikt die zijn samengesteld vanuit verschillende losse items. Om de vergelijkbaarheid en de interpretatie van de effecten te vereenvoudigen zijn de oorspronkelijke scores (veelal een schaal van 1-5) omgezet naar een genormaliseerde score met een schaal van 0 tot 100. De scores zijn zo gecodeerd dat voor alle uitkomstmaten geldt dat een hogere score een 'betere' uitkomst weergeeft. Dus: een hogere score voor financiële situatie duidt dus op een betere of positievere financiële situatie.

Financiële kennis en vaardigheden

Deze uitkomstmaat bestaat uit een enkele schaal met acht items ($\alpha = .909$).³ De items starten allemaal met 'Ik weet...' en gaan dan in op verschillende kennisaspecten, zoals 'Ik weet welke post of e-mail ik moet bewaren en welke ik kan weggoeien' of vaardigheden, zoals 'Ik weet hoe ik een begroting kan maken'.

Financieel gedrag

De uitkomstmaat financieel gedrag bestaat uit drie schalen: 'budgetteren', 'financieel overzicht' en 'bewust uitgeven'. Budgetteren bestaat uit vier items (gebaseerd op Kempson, Perotti, & Scott, 2013).⁴ Deelnemers wordt gevraagd of ze een budget maken, hoe vaak ze dit doen, hoe nauwkeurig ze dat doen en vervolgens of ze zich daar ook aan houden. De schaal 'bijhouden' bestaat uit vijf items ($\alpha = .845$) die allen gaan over het bijhouden van uitgaven en post. De schaal 'bewust uitgeven' heeft drie items ($\alpha = .844$) en gaat over nadenken voordat er geld uitgeven wordt.

Financieel welzijn

Deze uitkomstmaat bestaat eveneens uit drie schalen: 'chronische financiële stress', 'algemene financiële stress' en 'financieel welbevinden'. De eerste twee schalen zijn overgenomen van De Bruijn en Antonides (2018). De oorspronkelijke schaal 'chronische stress' bestaat uit vijf items, er is een extra item aan toegevoegd ($\alpha = .939$). De items beschrijven verschillende uitingsvormen van stress zoals ongerustheid en hoofdpijn. 'Algemene financiële stress' hebben we met de volgende vraag gemeten: 'Hoe vaak heeft u in de afgelopen maand stress gevoeld door uw geldsituatie?'. De schaal 'financieel welbevinden' bestaat uit vier items ($\alpha = .727$) die zijn ontleend uit de verkorte schaal van Consumer Financial Protection Bureau (2015). De vragen gaan over welzijnsbeleving van geldtekort, zoals 'mijn geldsituatie beheerst mijn leven'.

Financieel-psychologische factoren

Deze uitkomstmaat bestaat uit drie onderdelen: financiële attitude, financieel-psychologische zelf-evaluatie en motivatie. Financiële attitude bestaat uit twee items ($\alpha = .586$) die ingaan op de houding van de deelnemer ten opzichte van geld (OECD, 2015). Financieel-psychologische zelf-evaluatie bestaat uit drie items ($\alpha = .838$) en beschrijven onzekerheid (Lown, 2011), gevoel van controle (Van der Werf, Van Dijk, & Van Dillen, 2018) en in hoeverre iemand het moeilijk vindt om zijn geldzaken bij te houden. Motivatie wordt gemeten met het volgende item: 'Ik vind het belangrijk om mijn geldzaken goed bij te houden'.

³ De gerapporteerde Cronbach's alpha (α) is gebaseerd op alle deelnemers die de betreffende vragen hebben ingevuld.

⁴ Het type vraagstelling en de procedure om de score voor deze schaal te bepalen, wijkt af van de andere schalen. Voor het bepalen van de score hebben we de procedure van Kempson e.a. (2013) gebruikt. Cronbach's alpha geeft een vertekend beeld bij deze procedure en is daarom niet gerapporteerd.

Financiële situatie

Deze laatste uitkomstmaat bestaat uit drie losse items die elk een ander aspect van de financiële situatie van een huishouden meten. Relatieve buffer wordt gemeten met een vraag over hoe lang een huishouden nog de boodschappen en vaste lasten kan betalen bij het wegvallen van de belangrijkste inkomstenbron (ontleend aan OECD, 2015). Het tweede item is 'rondkomen' waarbij gevraagd wordt hoe goed de respondent kan rondkomen (ontleend aan Wijzer in Geldzaken, 2017). Het laatste item is 'ervaren schulden' waarbij wordt gevraagd of de respondent zelf vindt dat hij te hoge schulden heeft (ontleend aan Lusardi en Mitchell, 2018).

De score voor de uitkomstmaat is verkregen door het gemiddelde te nemen van de losse onderdelen (schalen of items).

Voor de 1-meting hebben we enkele andere uitkomstmaten meegenomen:

- **Verbetering financieel management door cursus**
Aan de deelnemer is gevraagd of hij vindt dat hij door de cursus meer weet over geldzaken, beter overzicht heeft, beter zijn geldzaken kan bijhouden en beter met geld kan omgaan. De schaal bestaat uit vier items ($\alpha = .887$).
- **Verbetering financieel-psychologische factoren door cursus**
Deze schaal bestaat uit drie items ($\alpha = .864$). Aan de deelnemer is gevraagd of hij vindt dat hij door de cursus meer zelfvertrouwen heeft, meer gemotiveerd is en beter in staat is om in actie te komen als het gaat om geldzaken.
- **Cursus helpt bij doelen stellen en tips**
Aan de deelnemer is gevraagd of hij door de cursus beter in staat is om doelen te stellen en of hij veel tips heeft gehad. Dit waren twee items ($\alpha = .722$).
- **Huiswerk gedaan**
Deze vraag bestond uit een stelling: ik heb mijn huiswerk gedaan.
- **Praktisch nut van (onderdelen van) de cursus**
Aan de deelnemers is gevraagd of ze het lesmateriaal, huiswerk en de cursus nuttig vonden. Ook is gevraagd of de cursus goed aansloot bij hun behoefte. Deze schaal bestond uit vier items ($\alpha = .821$).
- **Tevredenheid cursus**
Dit was een enkele vraag: 'Als u alles van de budgetcursus meetelt, hoe tevreden bent u dan over de cursus?'
- **Ervaring groep**
Deze schaal bestond uit twee items ($\alpha = .579$). Het eerste item ging over de ervaren sfeer en het tweede item betrof een vraag over of de deelnemer wat van de andere cursisten had geleerd.
- **Rol trainer: gedifferentieerd en activerend leren**
Als basis is de schaal van (Maulana, Helms-Lorenz & Van de Grift (2015) gebruikt. Deze aangepaste schaal bestaat uit zes items ($\alpha = .909$) die uitvragen in hoeverre de trainer rekening houdt met de cursist en de cursist activeert.
- **Rol trainer: heldere instructie en veilig leerklimaat**
Als basis is de schaal van Maulana et al. (2015) gebruikt. Deze aangepaste schaal bestaat uit drie items ($\alpha = .932$) die uitvragen in hoeverre de trainer duidelijk uitlegt, zorgt voor een veilig leerklimaat waarin de cursist vragen durft te stellen.

Naast bovenstaande vragen hebben we via de vragenlijsten ook informatie verzameld over achtergrondkenmerken van deelnemers (zoals leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, migratieachtergrond, inkomen en bron van inkomen). Daarnaast hebben we via de participerende organisaties administratieve data over het aantal bijgewoonde cursusbijeenkomsten en redenen van afwezigheid verzameld.

De onderzoeksprojecten op het thema 'Schuldhelpverlening en armoedebestrijding' gefinancierd vanuit het onderzoeksprogramma 'Vakkundig aan het Werk' van ZonMw hebben gekozen om, naast de project-specifieke uitkomstmaten, ook een gemeenschappelijke uitkomstmaat te hanteren: Financiële stress (gemeten met de FISS). In bijlage 3 wordt deze uitkomstmaat besproken.

4 Analysemethoden

Om antwoord te kunnen geven op de onderzoeksvragen is gebruik gemaakt van mixed methods onderzoek. Mixed methods onderzoek houdt in dat kwantitatief en kwalitatief onderzoek gecombineerd wordt. Door middel van het kwantitatief onderzoek kan een uitspraak worden gedaan over de effectiviteit. Door het kwalitatieve onderzoek kan verder worden onderzocht wat de verklarende factoren zijn.

4.1 Kwantitatieve analyses

De kwantitatieve analyses hadden als doel om inzicht te krijgen in de effecten van de aangepaste budgetcursus in vergelijking met de controlegroep en de traditionele cursus. Door middel van de kwantitatieve analyses kan worden vastgesteld of de aangepaste budgetcursus zorgt voor significante verbeteringen op de uitkomstmaten bij deelnemers aan het onderzoek in vergelijking met deelnemers die geen cursus hebben gevolgd of de traditionele cursus hebben gevolgd. Hiervoor zijn de volgende vergelijkingen gemaakt:

- Uitkomstmaten (0- en 2-metingen) van de aangepaste cursus versus de controlegroep;
- Uitkomstmaten (0- en 2-metingen) van de aangepaste cursus versus de traditionele cursus;
- Vergelijking van de resultaten van de 1 meting bij de aangepaste cursus versus de traditionele cursus.

Voor de effectmeting zijn twee econometrische technieken gecombineerd: difference-in-difference en matching.

Uitleg econometrische technieken

Difference-in-difference: de effecten van de budgetcursus worden gemeten met behulp van een voor- en een nameting (0-meting en 2-meting) bij zowel de aangepaste cursusgroep als de controlegroep en traditionele cursusgroep. De difference-in-difference techniek corrigeert voor de verschillen op de baselinescores bij de uitkomstmaten.

Matching: er wordt voor elke deelnemer uit de cursusgroep een vergelijkbare deelnemer gezocht uit de controlegroep of de traditionele cursusgroep met vergelijkbare kenmerken (professionele hulp bij schulden/financieel beheer en sociaal-demografische gegevens zoals leeftijd, opleidingsniveau, bron inkomen en migratieachtergrond). Matching zorgt er dus voor dat de groepen vergelijkbaar zijn op deze achtergrondkenmerken.

Doordat de 0-meting omvangrijk was kon gecorrigeerd worden voor een breed scala aan kenmerken van deelnemers waardoor deze techniek zo optimaal mogelijk kon worden ingezet. Door deze methodes gecombineerd in te zetten kan zowel gecorrigeerd worden voor verschillen in achtergrondkenmerken van deelnemers als voor verschillen in de scores op uitkomstmaten voorafgaand aan de start van de cursus (de verschillen voorafgaand aan de cursus worden baselineverschillen genoemd).

Om uit te kunnen sluiten dat de gemeten effecten beïnvloed zijn door gemaakte keuzes in de methoden, zijn de effecten gemeten met verschillende specificaties.⁵ In dit rapport worden de basisspecificatie en, indien nuttig, een representatieve alternatieve specificatie gerapporteerd. Effecten worden alleen gerapporteerd als significant effect indien deze effecten robuust zijn gebleken bij de verschillende specificaties. De effecten zijn op twee niveaus gemeten.

Niveau 1: Aanbieden van de cursus

Op dit niveau is onderzocht of het aanbieden van de aangepaste cursus leidt tot positieve effecten in vergelijking met het aanbieden van de traditionele cursus of met de controlegroep. Bij dit niveau wordt uitgegaan van de indeling in groepen die *voorafgaand* aan de cursus gemaakt is. Dit betekent dat beide cursusgroepen bestaan uit deelnemers (compliers) en niet-deelnemers (non-compliers) aan de cursus. De controlegroep bestaat uit niet-deelnemers (compliers), maar ook uit deelnemers (non-compliers) aan de cursus. Praktisch betekent dit dat niet iedereen die een cursus aangeboden krijgt uiteindelijk deelneemt aan die cursus. Bij de effectmeting is alleen gekeken naar de indeling zoals deze *vooraf* is gemaakt. Dit maakt dat er enkele deelnemers in het onderzoek zijn die vallen in de groep 'cursus gevolgd' maar die dat dus niet hebben

⁵ Als basisspecificatie zijn gebruikt: Difference-in-difference met Epanechnikov propensity score matching. Bij de alternatieve specificaties is gevarieerd met: (1) type matching, (2) covariaten, (3) bepaalde organisaties wel/niet meenemen en (4) difference-in-difference zonder matching op basis van covariaten.

gedaan. Andersom geldt ook dat enkele deelnemers die vallen in de controlegroep toch een cursus hebben gehad. Deze methode maakt het goed mogelijk om de groepen te vergelijken. Voor alle groepen geldt dat deelnemers (in principe) bereid waren om deel te nemen aan een budgetcursus.

Niveau 2: Deelname aan de cursus

Voor professionals in het werkveld is het wellicht relevanter om inzicht te hebben in de effecten van daadwerkelijke deelname aan een budgetcursus (niveau 2). Op dit niveau is onderzocht of het daadwerkelijk deelnemen aan de aangepaste cursus leidt tot betere uitkomstmaten bij de cursisten dan deelnemen aan de traditionele cursus of deelname aan de controlegroep. De groepen zijn dus *achteraf* ingedeeld op basis van daadwerkelijke aanwezigheid bij de cursusbijeenkomsten. In de cursusgroep zitten bij dit niveau uitsluitend deelnemers die 1 of meerdere bijeenkomsten hebben bijgewoond. In de controlegroep zitten dus alleen deelnemers die geen enkele les hebben gevolgd. Het nadeel van deze indeling is dat er een selectie-bias kan ontstaan. In de controlegroep zitten bij dit niveau deelnemers die vooraf in de cursusgroep waren ingedeeld, maar die geen enkele cursusbijeenkomst hebben bijgewoond. Mogelijk waren deze deelnemers minder gemotiveerd of hadden ze de cursus niet nodig om vooruitgang te boeken. Het is niet mogelijk om met behulp van econometrische technieken te corrigeren voor deze selectie-bias. De groepen zijn dus minder goed vergelijkbaar dan bij niveau 1.

Alle kwantitatieve analyses zijn uitgevoerd met het analyseprogramma Stata 15.

4.2 Kwalitatief

Naast kwantitatieve analyses wordt gebruikt gemaakt van verschillende kwalitatieve bronnen.

Interviews cursisten

Om meer inzicht te verkrijgen in de ervaringen rondom de budgetcursus zijn er individuele, gestructureerde interviews afgenomen bij cursisten van de traditionele en aangepaste budgetcursus. De cursisten zijn bij elke deelnemende organisatie door de observanten van de budgetcursus geworven gedurende de looptijd van het veldonderzoek, september 2017 tot januari 2019. Als inclusiecriteria is gesteld dat de cursisten de budgetcursus hebben gevolgd en tenminste bij drie bijeenkomsten aanwezig waren.

Er zijn in totaal 31 interviews die zijn meegenomen in de analyses (zie bijlage 2 voor de verdeling over de organisaties). De interviews zijn afgenomen en getranscribeerd door onderzoekers van de Hogeschool Utrecht. De meeste interviews zijn telefonisch afgenomen. Enkele interviews zijn direct afgenomen na de laatste budgetcursusbijeenkomst dan wel na de nazorgbijeenkomst. Bij één organisatie die traditionele budgetcursussen verzorgde, vond drie maanden na de start van de budgetcursus een nazorgbijeenkomst plaats. De interviews zijn geanalyseerd middels het analyseprogramma ATLAS.ti.

Interviews trainers

Vanuit het trainersperspectief wilden we ook graag meer inzicht krijgen in de ervaringen rondom (het geven van) de budgetcursus. Om relevante aspecten beter naar boven te krijgen zijn er semigestructureerde interviews afgenomen bij alle trainers van de traditionele en aangepaste budgetcursus. Als inclusiecriteria werd gesteld dat de trainers minimaal één cursusronde hebben verzorgd. Deze trainers hebben allemaal bij aanvang of gedurende de cursus ermee ingestemd om geïnterviewd te worden door het onderzoeksteam. In totaal zijn er dertien trainers geïnterviewd.

De interviews met de trainers zijn telefonisch afgenomen en verwerkt door onderzoekers van de Hogeschool Utrecht. De betrokken onderzoekers hebben alleen trainers geïnterviewd die zij niet zelf geobserveerd hebben om zo de objectiviteit zoveel mogelijk te waarborgen. De interviews zijn geanalyseerd middels het analyseprogramma ATLAS.ti.

Observaties budgetcursus

Tevens hebben er gedurende de looptijd van het veldonderzoek observaties plaatsgevonden bij alle aangesloten organisaties. Deze observaties hebben plaatsgevonden om een goed beeld van de werkelijke inhoud en uitvoering van de cursus te kunnen geven. Tijdens de observaties is er gebruik gemaakt van een observatieformulier waarbij gelet werd op de inhoud van de budgetcursus (welke onderdelen kwamen aan bod), het gedrag van de groep en de trainer. Er was sprake van een semi-participerende observatie, de observant nam uitsluitend bij opdrachten en vragen deel aan de budgetcursus. Hiervoor is gekozen om de veiligheid binnen de groep te kunnen waarborgen. Tijdens de observaties zijn alle cursusonderdelen die gedurende de budgetcursusbijeenkomst plaatsvonden genoteerd, de tijdsduur daarvan en er werd gekeken hoe deze elementen in de cursus kwamen. De observator vulde een algemeen oordeel over de groep, de trainer en de bijeenkomst in op basis van de observatie.

Bij een groot deel van de cursussen zijn alle bijeenkomsten geobserveerd. Helaas was dit niet in alle gevallen mogelijk. Daarom is er soms gekozen om alleen de eerste en de laatste bijeenkomst van de budgetcursus te observeren zodat er alsnog een goed beeld van de budgetcursusronde zou zijn. In totaal zijn er bij de traditionele budgetcursus 12 cursusrondes geobserveerd waarvan 34 cursusbijeenkomsten zijn geobserveerd. Bij de aangepaste budgetcursus hebben er 28 geobserveerde cursusrondes plaatsgevonden waarbij er 107 bijeenkomsten zijn geobserveerd. Naast onderzoekers van de Hogeschool Utrecht hebben ook studenten van de opleiding Sociaal Juridische Dienstverlening observaties uitgevoerd.

Groepsgesprekken

De Hogeschool Utrecht heeft drie trainersdagen verzorgd voor trainers van de aangepaste budgetcursus. In december 2017 is een train-de-trainersdag verzorgd, in mei 2018 de eerste terugkomdag voor trainers en in december 2018 de tweede terugkomdag. Tijdens deze trainersdagen konden trainers van de aangepaste cursus ervaringen, kennis en tips met elkaar delen. De groepsgesprekken hebben vooral als input gediend bij het opstellen van de handreiking 'Wat werkt bij een budgetcursus?', maar hebben ook extra informatie opgeleverd ten aanzien van de uitvoering van de interventie. De gesprekken maakten duidelijker welke onderdelen wel en niet behandeld werden.

5 Resultaten

De aangepaste cursus heeft positieve effecten op financiële kennis en vaardigheden en op financieel gedrag ten opzichte van de controlegroep. Er zijn geen significante effecten gevonden voor de andere uitkomstmaten.

Daarnaast zijn er geen significante verschillen gevonden tussen de aangepaste en de traditionele cursus. Op basis van het huidige onderzoek kunnen we dus niet vaststellen of de aangepaste cursus effectiever is.

In dit hoofdstuk bespreken we de uitkomsten van het onderzoek en gaan we verder in op de gevonden resultaten. In hoofdstuk 6 bespreken we de beperkingen van dit onderzoek en verkennen we enkele mogelijkheden waardoor er mogelijk geen verschil is gevonden tussen de aangepaste cursus en de traditionele cursus.

5.1 Beschrijvende statistieken: wie deed mee aan het onderzoek?

In totaal hebben 174 mensen deelgenomen aan het onderzoek, zij hebben zowel de 0- als de 2-meting ingevuld. 108 deelnemers volgden de aangepaste cursus, 33 deelnemers volgden de traditionele cursus en 33 deelnemers vielen in de controlegroep. Tabel 5.1 geeft de beschrijvende statistieken van de drie condities afzonderlijk en de totale onderzoekspopulatie weer. Om het onderzoek op een correcte wijze uit te voeren is het noodzakelijk dat de groepen enigszins op elkaar lijken. Er zijn echter enkele opvallende verschillen tussen de groepen.

In de aangepaste cursusgroep zaten veel meer mensen die hulp ontvingen bij financieel beheer (budgetbeheer of bewindvoering) dan in de controlegroep. Ongeveer 40 procent van de deelnemers uit de aangepaste cursusgroep hadden deze vorm van ondersteuning. In de controlegroep was dit slechts 15 procent. Dit was reden om bij de effectmeting ook een robuustheidscheck toe te voegen, waarbij er gematcht werd op professionele hulp bij financieel beheer/schulden. Bij de standaard effectmeting werd er gematcht op professionele hulp ongeacht het type hulp.

De verschillen tussen de aangepaste en traditionele cursusgroep waren groter. Bij deelnemers aan de traditionele cursus waren er minder deelnemers met inkomen uit arbeid, waren er minder deelnemers met thuiswonende kinderen en ontvingen meer deelnemers hulp bij hun financiën. Ook scoorden de deelnemers aan de traditionele cursus bij de 0-meting (baseline score) een stuk hoger op de uitkomstmaten 'financiële kennis en vaardigheden', 'financieel-psychologische factoren' en 'financieel gedrag'. De difference-in-difference methode corrigeert voor de verschillen op de baselinescores bij de uitkomstmaten. Echter, hogere baselinescores kunnen er ook voor zorgen dat er minder noodzaak is om te verbeteren door een budgetcursus te volgen. Om hiervoor te corrigeren, is een robuustheidscheck uitgevoerd waarbij aanvullend is gematcht op baselinesverschillen bij de uitkomstmaten (zie paragraaf 5.4).

Tabel 5.1 Beschrijvende statistieken 0-meting, 1-meting en 2-meting

Variabelen	Totaal (n=163-174)		Controlegroep (n=31-33)		Aangepaste cursus (n=103-108)		Traditionele cursus (n=31-33)	
	Gemiddelde	SD	Gemiddelde	SD	Gemiddelde	SD	Gemiddelde	SD
<i>Achtergrondvariabelen</i>								
Geslacht (man)	0,42	0,49	0,42	0,50	0,40	0,49	0,48	0,51
Leeftijd	43,32	12,38	41,03	14,17	43,43	12,05	45,26	11,50
Migratieachtergrond	0,26	0,44	0,30	0,47	0,27	0,45	0,21	0,42
Opleidingsniveau	1,65	0,69	1,72	0,85	1,67	0,68	1,52	0,51
Inkomen uit arbeid	0,36	0,48	0,30	0,47	0,43	0,50	0,21	0,42
Woont samen met partner	0,22	0,42	0,12	0,33	0,26	0,44	0,21	0,42
Woont samen met kind(eren)	0,36	0,48	0,33	0,48	0,40	0,49	0,27	0,45
Professionele hulp bij financiën (overall)	0,69	0,46	0,52	0,51	0,70	0,46	0,82	0,39
Professionele hulp bij financieel beheer	0,34	0,47	0,15	0,36	0,40	0,49	0,30	0,47
Professionele hulp bij schulden	0,53	0,50	0,39	0,50	0,50	0,50	0,73	0,45
Netto inkomen huishouden (log)	7,20	0,33	7,13	0,30	7,25	0,36	7,10	0,23

Uitkomstmaten

Financiële kennis en vaardigheden	70,83	20,57	63,83	19,92	69,05	20,89	83,89	13,93
Financieel-psychologische factoren	63,17	13,59	56,73	11,11	62,85	12,95	70,88	14,51
Financieel gedrag	52,31	23,63	50,74	18,42	48,69	22,73	65,83	26,90
Financieel welzijn	51,24	24,21	48,26	17,24	51,27	25,11	54,19	27,51
Financiële situatie	35,46	26,15	36,29	21,76	34,91	28,26	36,47	23,34

Toelichting: SD=standaarddeviatie. Alleen deelnemers die zowel de 0- als de 2-meting hebben ingevuld zijn meegenomen.

Gebaseerd op rechte tellingen, zonder matching. Opleidingsniveau: lager opgeleid = 1, middelbaar opgeleid = 2, hoger opgeleid = 3.

Toelichting kwalitatief

De respondenten die deel hebben genomen aan de interviews komen uit bovenstaande groep. We hebben geen extra achtergrondinformatie bij hen opgevraagd tijdens het interview om de anonimiteit te waarborgen.

5.2 Uitkomsten matching

Doel van matching is om voor elke deelnemer uit de aangepaste cursusgroep een deelnemer met vergelijkbare achtergrondkenmerken uit de controlegroep/traditionele cursusgroep te vinden. Hieronder beschrijven we in hoeverre dit gelukt is.

Aangepaste cursusgroep versus controlegroep

Na matching zijn er geen significante verschillen meer op achtergrondkenmerken tussen de aangepaste cursusgroep en de controlegroep. Voor een klein aantal deelnemers (10 deelnemers uit de aangepaste cursusgroep, 5 deelnemers uit de controlegroep)⁶ is het niet gelukt om een vergelijkbare deelnemer uit de andere groep te vinden. Deze deelnemers worden in de rest van de analyses met matching buiten beschouwing gelaten.⁷

Aangepaste cursusgroep versus traditionele cursusgroep

Na matching constateren we geen significante verschillen meer op achtergrondkenmerken tussen de aangepaste cursusgroep en de traditionele cursusgroep. Voor een klein aantal deelnemers (14 deelnemers uit de aangepaste cursusgroep, 2 deelnemers uit de traditionele cursusgroep)⁸ is het niet gelukt om een vergelijkbare deelnemer uit de andere groep te vinden. Deze deelnemers worden in de rest van de analyses met matching buiten beschouwing gelaten.⁹

5.3 Aangepaste cursus versus controlegroep

Cursisten die de aangepaste cursus hebben gevolgd gaan meer vooruit op enkele uitkomstmaten dan deelnemers die in de controlegroep zaten (zie tabel 5.2). Bij twee van de vijf uitkomstmaten werd een significante vooruitgang gevonden. Om de vooruitgang te kwantificeren zijn de uitkomstmaten omgezet in een schaal van 0 tot 100 (zie paragraaf 5.2). Deelname aan de aangepaste cursus (niveau 2) zorgt voor een toename van ongeveer 6 tot 9 punten op de uitkomstmaat financiële kennis en vaardigheden en voor een toename van ongeveer 8-11 punten op de uitkomstmaat financieel gedrag. Dit laatste verschil wordt vooral verklaard door een effect van 11-15 punten op budgetteren. Bij de andere twee schalen werden lagere niet significante effecten gevonden, namelijk een vooruitgang van ongeveer 6-9 punten op overzicht houden en ongeveer 7-8 punten bij bewust consumeren. Uitkomsten bij niveau 1 (aanbieden van de cursus) zijn vergelijkbaar.

Bij de uitkomstmaat 'financieel welzijn' is ook een significant verschil bij niveau 2: deelnemen aan de cursus. De aangepaste cursus zorgt voor een toename van ongeveer 5-9 punten op deze uitkomstmaat. Echter deze uitkomst is niet robuust, er is geen significant verschil als er wordt gecorrigeerd voor verschillen tussen organisaties.

⁶ Gerapporteerde aantallen zijn van niveau 2. Aantallen voor niveau 1 zijn vergelijkbaar. Bij robuustheidsanalyses met matching met andere covariaten of met een andere methode kunnen deze aantallen afwijken.

⁷ We voeren nog wel een robuustheidsanalyse met difference-in-difference zonder matching waarbij deze deelnemers wel worden meegenomen.

⁸ Ook deze gerapporteerde aantallen zijn van niveau 2. Aantallen voor niveau 1 zijn vergelijkbaar.

⁹ Ook bij de vergelijking van de aangepaste met de traditionele cursusgroep voeren we een robuustheidsanalyse uit (difference-in-difference zonder matching) waarbij deze deelnemers wel worden meegenomen.

Tabel 5.2 Effecten aangepaste cursus versus controlegroep

Uitkomstmaat	Niveau 1		Niveau 2	
	Effectmeting 1 (n=122-123) [#]	Effectmeting 2 (n=85-90)	Effectmeting 3 (n=121-123)	Effectmeting 4 (n=93-95)
Financiële kennis en vaardigheden	7,785** (3,027)	7,564** (3,383)	6,209* (3,483)	8,899** (3,509)
Financieel-psychologische factoren	3,113 (2,559)	1,385 (2,851)	2,281 (2,289)	2,056 (2,281)
Financieel gedrag	9,126*** (3,377)	8,777** (3,639)	7,526** (3,269)	11,400*** (3,407)
Financieel welzijn	7,226 (4,453)	2,568 (4,126)	9,027** (3,709)	4,792 (4,158)
Financiële situatie	0,508 (5,357)	0,286 (5,318)	3,415 (4,867)	4,270 (5,698)

* $p < .1$, ** $p < .05$, *** $p < .01$

[#] Verschil in aantallen per uitkomstmaat komt doordat sommige deelnemers enkele vragen niet hebben beantwoord of door kleine afwijkingen bij matching.

Toelichting tabel

In de tabel zijn de effectgroottes van de aangepaste cursus versus de controlegroep gerapporteerd. Tussen haakjes staan de standaardfouten. Standaardfouten worden gedefinieerd als de standaardafwijking van het steekproefgemiddelde (d.w.z. de precisie van de schatting). De gerapporteerde effectmeting niveau 1 betreffen de effecten van het aanbieden van de budgetcursus. De effectmeting op niveau 2 zijn de effecten van deelname aan de cursus. Effectmeting 1 en 3 zijn de analyses waarbij difference-in-difference met matching is toegepast op basis van achtergrondkenmerken. Effectmeting 2 en 4 zijn robuustheidsanalyses waarbij de deelnemers van organisaties zonder controlegroep niet zijn meegenomen. Aanvullende robuustheidschecks leveren vergelijkbare resultaten op.

5.4 Aangepaste cursus versus traditionele cursus

Er zijn geen robuuste significante verschillen in de uitkomstmaten tussen de aangepaste en de traditionele cursus gevonden (zie tabellen 5.3 en 5.4). Zowel bij de vergelijking van de 0- en 2-meting (tabel 5.3) als de vergelijking van de 1-metingen (tabel 5.4) zijn geen robuuste significante verschillen gevonden.

Bij de uitkomstmaat ‘financiële kennis en vaardigheden’ vinden we een marginaal significant verschil bij niveau 2 van 1-8 punten. Echter, deze uitkomst is niet robuust. Er is geen significant verschil als er wordt gecorrigeerd voor de baseline verschillen tussen deelnemers.

Tabel 5.3 Effecten aangepaste cursus versus traditionele cursus

Uitkomstmaat	Niveau 1		Niveau 2	
	Effectmeting 1 (n=119-123) [#]	Effectmeting 2 (n=103-120)	Effectmeting 3 (n=105-107)	Effectmeting 4 (n=94-107)
Financiële kennis en vaardigheden	7,714* (4,561)	3,068 (4,521)	7,819* (4,450)	1,312 (5,747)
Financieel-psychologische factoren	-1,471 (3,546)	-3,522 (2,842)	-0,793 (3,350)	-3,319 (2,864)
Financieel gedrag	3,936 (4,682)	-8,644 (6,542)	4,856 (5,008)	-3,505 (6,424)
Financieel welzijn	-6,509 (8,531)	-3,108 (5,824)	-2,149 (7,771)	-0,339 (6,465)

Financiële situatie	5,749	4,871	5,931	6,050
	(5,158)	(5,280)	(5,607)	(5,581)

* $p < .1$, ** $p < .05$, *** $p < .01$

Verschil in aantallen per uitkomstmaat komt doordat sommige deelnemers enkele vragen niet hebben beantwoord of door kleine afwijkingen bij matching.

Toelichting tabel

In de tabel zijn de effectgroottes van de aangepaste cursus versus de traditionele cursus gerapporteerd. Tussen haakjes staan de standaardfouten. De gerapporteerde effectmeting niveau 1 betreffen de effecten van het aanbieden van de budgetcursus. De effectmeting op niveau 2 zijn de effecten van deelname aan de cursus. Voor effectmeting 1 en 3 is difference-in-difference met matching op basis van achtergrondkenmerken gebruikt. Effectmeting 2 en 4 zijn robuustheidsanalyses waarbij aanvullend is gematched op baselinescores van de uitkomstmaten. Aanvullende robuustheidschecks leveren vergelijkbare resultaten op.

Tabel 5.4 Effecten aangepaste cursus versus traditionele cursus (1-meting, niveau 2)

Uitkomstmaat	Effectmeting 1 (n=119)
Verbetering financieel management (door cursus)	-0,077 (0,153) [0,615]
Financiële kennis en vaardigheden (vergelijkbaar aan uitkomstmaat)	0,067 (0,192) [0,727]
Verbetering financieel-psychologische factoren (door cursus)	-0,153 (0,154) [0,323]
Cursus helpt bij doelen stellen en geeft handige tips	0,077 (0,158) [0,629]
Huiswerk gedaan	-0,091 (0,201) [0,650]
Praktisch nut van (onderdelen van) de cursus	0,107 (0,139) [0,440]
Tevredenheid cursus (overall)	0,065 (0,324) [0,841]
Ervaring groep	0,044 (0,147) [0,767]
Rol trainer: activerend leren	0,010 (0,122) [0,932]
Rol trainer: veilig klimaat	-0,114 (0,120) [0,344]

* $p < .1$, ** $p < .05$, *** $p < .01$

Toelichting tabel

In de tabel zijn de effectgroottes van de aangepaste cursus versus de traditionele cursus gerapporteerd. Tussen haakjes staan de standaardfouten, tussen de vierkante haken staan de p-values. De schaal loopt van 1 tot 5 in tegenstelling tot de eerdere tabellen. De gerapporteerde effectmeting is op niveau 2 ofwel de effecten van deelname aan de aangepaste cursus versus deelname aan de traditionele cursus. De effectmeting op niveau 1 levert vrijwel identieke resultaten op. Effectmeting 1 betreft difference-in-difference in combinatie met matching op basis van achtergrondkenmerken. Aanvullende robuustheidschecks leveren vergelijkbare resultaten op.

5.5 Contextfactoren en verklarende variabelen

De aangepaste budgetcursus is effectiever dan geen cursus. Deelnemers aan de aangepaste cursus gingen significant meer vooruit op de uitkomstmaten 'financiële kennis en vaardigheden' en 'financieel gedrag'. Financiële kennis en vaardigheden bestaat uit een enkele schaal en daar is dus niet uit te splitsen waar de vooruitgang vooral vandaan komt. De schaal 'financieel gedrag' bestaat uit drie schalen. Met name op de schaal 'budgetteren' is meer vooruitgang te zien. Uit de analyse van de observaties blijkt dat budgetteren een onderwerp is dat eigenlijk in elke cursus terugkomt. Er is dus veel aandacht voor dit onderwerp. De vergelijkende analyses zijn onvoldoende om vast te stellen wat verklarende factoren zijn. Aan de hand van de kwalitatieve data kan een beter beeld worden verkregen van wat mogelijke verklaringen zijn voor de effectiviteit van de budgetcursus. Ook is gekeken naar de antwoorden op aanvullende vragen bij de 2-metingen om meer inzicht te krijgen.

1-meting

De 1-meting werd afgenomen direct na de laatste les. De hieronder gerapporteerde resultaten zijn de resultaten van de deelnemers aan de aangepaste cursus. Deze resultaten betreffen rechte tellingen (univariate analyses die niet voor andere kenmerken zijn gecontroleerd). Uit de 1-meting blijkt dat cursisten zeer tevreden zijn over de cursus. Ook blijkt dat de cursisten de budgetcursus handig en leerzaam vonden (gemiddelde = 8,74) en veel hebben geleerd van de andere cursisten (gemiddelde = 8,00). Cursisten zijn van mening dat zij door de budgetcursus nu meer weten over hun geldzaken en dan met name:

- Hoe ze hun geldzaken moeten bijhouden en regelen
- Beter overzicht hebben over hun geldzaken
- Weten hoe ze een begroting kunnen maken
- Waar ze hulp kunnen krijgen voor hun geldzaken
- Op welke sociale regelingen zij wel recht hebben en op welke sociale regelingen zij geen recht hebben

Over het algemeen zijn cursisten van mening dat zij (meer) financiële vaardigheden hebben na het volgen van de budgetcursus en dat zij beter met geld omgaan en zich er beter toe zetten om hun geldzaken bij te houden. Ook vinden ze dat ze veel tips hebben gekregen om beter met geldzaken om te gaan.

Deelnemers van de traditionele cursus geven vergelijkbare antwoorden omtrent hun beleving en ervaring over de budgetcursus.

2-meting

De 1-meting is direct na afloop van de cursus afgenomen. De kans bestaat dat deelnemers na verloop van tijd weer terugvallen in hun oude patronen. Zes maanden na de cursus is daarom nog een laatste vragenlijst voorgelegd. Deze is gebruikt om vast te stellen of cursisten op de primaire uitkomstmaten vooruit zijn gegaan. Daarnaast zijn enkele vragen meegenomen waarin de eigen beleving meer centraal stond. Aan het eind van de 2-meting is aan de cursisten de volgende vraag gesteld: 'Wat past u nog steeds toe van wat u geleerd heeft bij de budgetcursus?'. De cursisten konden meerdere antwoorden geven (zie tabel 5.5). Tien procent van de cursisten geeft aan niets meer toe te passen van de genoemde zaken. Echter 90 procent geeft wel aan nog steeds zaken toe te passen. Met name overzicht houden, ordeneren van administratie, doelen stellen en plannen en een begroting maken worden veelgenoemd. Meer dan 50 procent van de cursisten geeft aan dit nog steeds te doen.

Tabel 5.5 Wat passen deelnemers van de aangepaste budgetcursus nog steeds toe van wat zij geleerd hebben tijdens de aangepaste budgetcursus (n = 89)

	Percentage dat nog toepast
Overzicht houden	64
Ordenen en administratie bijhouden	57
Doelen stellen	50
Plannen en begroting maken	50
Besparen uitgaven	45
Bijhouden kasboek	30
Gebruik maken van toeslagen minima of andere regelingen	28
Regelen van verzekeringen	20
Omgaan met schuldeisers en incasso	19
Anders	6
Geen van bovenstaande	10

Leren door te ervaren

Op basis van de observaties is vastgesteld dat de onderwerpen waarop de meeste vooruitgang is geboekt ook onderwerpen waren die regelmatig terugkwamen in de lessen. Bij deze onderwerpen bracht de trainer informatie over aan de cursisten. Uit de kwalitatieve interviews blijkt dat niet de informatieoverdracht maar het delen van ervaringen en zelf aan de slag zijn de cursisten heeft geholpen. De cursisten benoemen dat ze van elkaar leren doordat ze herkenning bij elkaar vinden. De meeste cursisten zitten in een soortgelijke situatie. In de cursus komen ze bij elkaar en ontdekken dat ze niet de enige zijn.

“In het begin denk je dat je de enigste bent, maar dat is echt niet zo. Er zijn nog meer mensen zoals jij zeg maar, die niet goed met papieren zijn of geld kan omgaan, iedereen heeft zijn eigen ding. In de loop van de lessen hoor je dat ook. Het hoeft niet, maar je kan het vertellen.” (Cursist aangepaste budgetcursus)

Dit maakt het onderwerp makkelijker bespreekbaar en vermindert eventuele schaamte of het taboe rondom hun problematiek. Ook geven de cursisten elkaar nuttige tips en delen ze relevante informatie en ervaringen. Doordat de herkenning zo aanwezig was tijdens de budgetcursus ontstond er een veilige sfeer waarbij ook naar elkaar omgekeken werd.

“Ik stuur 1 cursist nog mijn aantekeningen omdat die er niet was de laatste bijeenkomst.” (Cursist aangepaste budgetcursus)

Het kwam voor dat cursisten met elkaar meereden naar de cursus en na de cursus elkaar via Social Media opzochten. Ook kwam het voor dat sommige cursisten, die hun problemen al enigszins onder controle hadden of al in een traject zaten soms dienden als rolmodel voor cursisten die nog maar net in de financiële problemen terecht waren gekomen. Ervaringen delen was dus belangrijk, maar daarnaast wordt ook zelf ervaren als belangrijk gezien.

Ook door de onderwerpen die andere cursisten hadden aangevraagd dan wel ingebracht leerden de cursisten. Het kwam voor dat cursisten een bepaald onderwerp niet hadden aangekruist omdat zij hier al veel kennis van hadden. Zij gaven uitleg aan medecursisten die hier wel informatie over wilden. Ze vonden het dus niet storend dat er soms onderwerpen werden behandeld die ze zelf niet hadden aangedragen. Het samen leren had een positief effect op de cursisten.

“Het was een hele fijne groep en ik vond het wel fijn daarin om ook voor andere mensen mee te denken over wat ze konden doen met zo’n vraag.” (Cursist aangepaste budgetcursus)

Het volgen van de cursus zette aan tot bewustwording of tot actie met betrekking tot de eigen financiën. Een verklaring hiervoor is dat de cursisten tijdens de budgetcursus actief aan de slag gaan met de eigen financiën. Dit gebeurt door met elkaar over de situatie te praten, maar ook concreet door tijdens de cursus aan de slag te gaan met opdrachten, zoals het opstellen van een begroting, door doelen te stellen en door huiswerk te maken.

Zelfvertrouwen

Het lijkt erop dat de cursus bijdraagt aan een groeiend zelfvertrouwen. 19 van de 20 geïnterviewde cursisten van de aangepaste cursus geven aan dat ze voldoende handvaten hebben om de gemaakte doelen in de toekomst te kunnen verwezenlijken. Zij hebben inzicht gekregen in hun valkuilen en hun behoeften voor de toekomst. Zij zijn in staat om dit klein te maken. Een cursist geeft bijvoorbeeld aan dat ze wil gaan sparen voor de vakantie van volgend jaar. Dit is verschillend ten opzichte van de traditionele budgetcursus. Hierbij geven de geïnterviewde cursisten aan dat ze minder het gevoel hebben dat ze handvaten vanuit de budgetcursus hebben meegekregen om hun doelen te verwezenlijken.

Groepsgrootte

Kleine groepen worden door cursisten doorgaans als prettig ervaren:

“Ja ik vond het heel goed, en de groep was ook heel fijn met vijf mensen anders wordt het misschien wat rommeliger. Moet niet heel veel meer zijn.” (Cursist aangepaste budgetcursus)

Ook de meest beginnende trainers ervaren dit, dat ze met kleine groepen meer de cursisten kunnen bedienen en in kunnen gaan op persoonlijke vragen en tegelijkertijd de groepsdynamica op gang kunnen brengen. Meer ervaren trainers hebben hier minder last van. Hoewel blijkt dat cursisten en trainers een aantal keer tijdens het interview expliciet hebben benoemd dat kleine groepen echt meerwaarde hebben bij de budgetcursus, kunnen we dat niet hard vaststellen. Tijdens het traject waren er nauwelijks grote groepen om te vergelijken. Bovendien was er tijdens het onderzoek, zeker bij de start, nog weinig ervaring met de aangepaste cursus. Ervaren trainers geven aan grote groepen geen probleem te vinden.

Contextvariabelen

De cursussen werden gehouden bij vijf verschillende organisaties. Dit maakte dat de context vaak anders was. Zo kozen twee organisaties ervoor om de cursus in de wijken/dorpen te houden en niet op een centrale locatie. Sommige cursisten stonden aan de start van een schuldhulpverleningstraject, er waren cursisten die bijna klaar waren of cursisten zonder schulden. We hebben echter geen aanwijzingen gevonden die erop duiden dat deze verschillen leiden tot een andere effectiviteit van de budgetcursus. Wel is er met name door de trainer geconstateerd dat cursisten die als onderdeel van hun traject dwingend verzocht werden naar de cursus te gaan minder ontvankelijk leken voor de cursus. Zelfmelders leken meer open te staan.

“De eerste lessen ben ik echt de weerstand die er is, of het niet gemotiveerd zijn, om gaan buigen naar ‘goed dat je hier bent, goed dat je de VTLB-berekening hebt meegenomen, goed dat je het begrijpt, waarbij kan ik je helpen of ondersteunen?’. Als dan eentje in de groep zit die heel enthousiast is en wil, dan zie je ook dat het weerspiegeling heeft op de rest van de groep.” (Trainer aangepaste budgetcursus).

De trainers zijn dus meer tijd aan het begin van de cursus kwijt om de weerstand onder de cursisten te laten verminderen. Deze cursisten zijn minder gemotiveerd om huiswerk te maken en op te letten, wat cursisten die er vrijwillig zitten soms als vervelend ervaren. Ook observanten constateerden dat ‘verplichte’ cursisten minder mee lijken te doen. Wanneer er meerdere verplichte cursisten in een cursus zitten is er een grote kans dat ze elkaar in negativiteit aansteken. Als de cursisten ongemotiveerd zijn zien de trainers dit voornamelijk terug aan de houding en interactie:

“Ja ze zijn een beetje stil, je moet er alles uit trekken. De eerste twee lessen ben ik eigenlijk hard aan het denken en het doen om ze zeg maar gemotiveerd te krijgen, met voorbeelden te komen, je moet ze echt het voorbeeld vanuit de praktijk aandragen dan begint het pas een beetje te leven.”

We hebben echter niet kunnen vaststellen of dit ook de prestaties negatief heeft beïnvloed, daarvoor was de groep te klein. Met name de motivatie lijkt te leiden onder de ervaren verplichting. Bovendien blijkt uit de gesprekken en observaties dat de motivatie naarmate de cursus vordert toeneemt onder de cursisten. De motivatie van de al gemotiveerde deelnemers neemt niet toe of af maar blijft gelijk.

Ook is meerdere keren de rol van de trainer naar voren gekomen. Alle trainers werden als zeer positief beoordeeld door de cursisten. De trainers hadden een actieve leerstijl, schepten een veilig klimaat en de cursisten voelden zich met respect behandeld. De verschillen tussen de zelfstandige trainers was dus te klein om hier contextverschillen vast te stellen. Er is echter een trainer afgefallen die samen met een ervaren trainer een training gaf. Zij bleek onvoldoende toegerust om de groep te leiden. Dit had met name te maken met een gebrek aan kennis over financiële vraagstukken. Na afloop van de eerste cursusronde heeft zij samen met de ervaren trainer besloten om geen cursussen meer te geven. Omdat dit slechts één cursus was, met daarnaast een ervaren trainer, kunnen we hier geen harde conclusies uit trekken. Op basis van de gesprekken met de trainers en de cursisten kunnen we wel vaststellen dat de trainers een belangrijke rol hebben. We vermoeden dan ook dat kwaliteiten van de trainer een van de succesfactoren van de cursus zijn.

Belemmeringen

Uit de interviews komen een aantal factoren naar voren die negatief van invloed kunnen zijn op de effectiviteit.

Verschil in niveau of taalbeheersing

Soms was er sprake van een tweedeling in de cursusgroepen doordat er cursisten waren die vragen hadden op een heel ander niveau dan de rest van de groep. In sommige gevallen waren het vragen over cryptomunten, beleggen of afkoop van pensioen terwijl in andere gevallen veelvuldig om herhaling werd gevraagd van de lesstof. In beide gevallen weken de vragen af van de standaard. Cursisten gaven aan dat ze dit soms als storend hebben ervaren. Met name als bepaalde cursisten heel veel aandacht van de trainer opeisten vanwege de taalachterstand of andere interesse zonder dat het van belang was voor henzelf of de groep. Terwijl in andere groepen dit juist wel als positief werd gezien omdat ze op deze manier ook konden bijdragen in de groep:

“Ik vond het fijn om input te leveren voor anderen.” (Cursist aangepaste budgetcursus)

Ook werd deze zelfde tweedeling ervaren bij cursusgroepen waarbij verschil was in taalbeheersing. De cursisten met een taalachterstand vormden een subgroep van de rest van de budgetcursusgroep. Een verklaring hiervoor is dat zij op deze manier de taalbarrière probeerden te verminderen, door met elkaar te praten in hun eigen taal. Medecursisten gaven aan dat zij hierdoor geen algemeen groepsgevoel of band met deze cursisten hadden.

Wisselende groepssamenstellingen

In sommige groepen was de samenstelling van de groep heel wisselend. In de eerste les bij de aangepaste cursus is er ruimte voor een uitgebreid voorstelrondje, hierdoor voelen cursisten zich verbonden met elkaar en zien ze meteen dat ze niet de enige zijn met deze problematiek. Echter waren in een aantal cursussen niet alle cursisten de eerste les aanwezig, hierdoor misten ze dit aspect. Ook waren niet alle cursisten elke les aanwezig. Het werd vervelend gevonden door de cursisten dat de samenstelling van de cursusgroep daardoor steeds veranderde.

“Je weet niet waar je aan toe bent als je naar zo’n cursus gaat van komt die wel of niet. Dus dat is toch wel een beetje verwarrend.” (Cursist aangepaste budgetcursus)

5.6 Ervaren verschillen oude en aangepaste cursus

Op basis van de kwantitatieve vergelijkingsanalyses hebben we geen significante verschillen kunnen vinden in effectiviteit tussen de traditionele en de aangepaste cursus. Ook de verschillen in de 1-meting en de zelf gerapporteerde vooruitgang in de 2-meting zijn minimaal. Uit de kwalitatieve analyses komen wel enkele verschillen naar voren in beleving van de cursisten, die hebben we hier gerapporteerd. Deze verschillen zijn dus ervaren verschillen en zeggen niets over de uitkomstmaten.

Ervaren verschillen door cursisten

Cursisten van de aangepaste budgetcursus lijken meer vertrouwen te hebben in het kunnen behalen van de door hun gestelde doelen. Dat zit vooral ook in hoe ze het doel formuleren en klein kunnen maken. Het betekent dus niet dat ze ook grotere stappen maken. De cursisten van de aangepaste budgetcursus geven allemaal aan, op een cursist na, dat ze voldoende handvaten hebben om de gemaakte doelen in de toekomst te kunnen bereiken. Zij geven aan dat zij inzicht hebben gekregen in hun valkuilen en hun behoeften voor de toekomst. Zij zijn in staat om deze behoeften klein te maken. Zo geeft een cursist bijvoorbeeld aan dat ze wil gaan sparen voor de vakantie van volgend jaar. Bij de traditionele cursus hebben de cursisten vaak minder concrete en kleinere doelen. Zo geven cursisten uit de traditionele cursus aan ‘sparen’ of ‘uit de schulden

komen/blijven' als doel te hebben. Zij hebben minder het gevoel dat ze handvaten vanuit de budgetcursus hebben meegekregen om dit te kunnen verwezenlijken.

Bij beide cursussen werden huiswerkopdrachten meegegeven die door het overgrote deel van de cursisten werd gemaakt. Als het niet werd gemaakt dan zijn de meest gegeven redenen vanwege tijdsgebrek of onvoldoende motivatie om het huiswerk te maken. De cursisten van de aangepaste cursus zijn over het algemeen positiever over het huiswerk dan de cursisten van de traditionele cursus. Een mogelijke verklaring is dat het huiswerk bij de cursisten van de aangepaste cursus grotendeels aansloot bij de eigen behoefte doordat ze zelf hun eigen huiswerkopdrachten hebben geformuleerd. Opvallend is dat de helft van de cursisten van de aangepaste cursus een jaarbegroting heeft gemaakt als huiswerkopdracht. Daarnaast zaten er ook specifieke huiswerkopdrachten tussen zoals: maatje regelen voor de administratie, mappen kopen, sociale regelingen opzoeken of het nut en noodzaak van gemaakte uitgaven inzichtelijk maken. Bij de traditionele cursus was er zowel overeenkomst als verschil in het opgeven en gemaakte huiswerk. Een kasboek bijhouden en jaarbegroting maken kwam veel naar voren.

Ervaren verschillen door trainers

Enkele van de trainers van de aangepaste cursus hebben voorheen de traditionele cursus gegeven. Zij konden dus een vergelijking maken tussen beide cursussen. De aangepaste budgetcursus wordt door deze trainers als een grote meerwaarde gezien.

“De meerwaarde is dat ze kunnen ontdekken, niet iedereen pakt hem, maar iedereen kan ontdekken dat ze invloed hebben wat er met ze gebeurt. Andere is dat ze niet de volle les zitten te luisteren maar zelf aan de slag gaan en dan ontdek je meer dan door wel te luisteren en te kijken. En voor persoonlijke dingen is ruimte, wat houdt ze nou echt bezig, wat maakt nou dat ze niet in beweging zijn gekomen? Wat hebben ze nodig om wel in de actie te komen? Daar is veel meer ruimte voor in deze cursus.” (Trainer aangepaste budgetcursus)

Ook geven de trainers aan dat ze zien dat de cursisten enthousiast zijn en gemotiveerd blijven doordat ze zelf hun eigen cursus mogen samenstellen en vormgeven, daardoor wordt het een persoonlijke en eigen cursus.

“Dat je veel meer kan aansluiten bij de vragen van de cursisten, dat vind ik wel echt een meerwaarde. Voorheen draaide ik een standaardprogramma af, als ik alle onderwerpen had besproken en het was geland, mensen hadden het huiswerk etc. gemaakt. Dan dacht ik alle onderwerpen zijn aan bod gekomen, de cursus was volledig. Maar dan zijn wij heel erg in charge en regie, terwijl ik het wel heel mooi vind als de regie bij de cursisten zelf is. En veel meer kan aansluiten bij wat de cursisten zelf willen leren.” (Trainer aangepaste budgetcursus)

Daarnaast hebben ze het idee dat de aangepaste cursus bijdraagt aan een meer gelijkwaardige setting waardoor de cursisten zich serieus genomen voelen. De trainers die voor het eerst de budgetcursus hebben gegeven en dus geen vergelijking kunnen maken met de traditionele en aangepaste budgetcursus geven aan dat ze zien dat cursisten heel enthousiast zijn over de eigen regie die ze krijgen.

Nadeel van de aangepaste cursus kan zijn dat bepaalde onderwerpen, die als zeer belangrijk door de trainer worden gezien, niet aan de orde komen. De cursisten krijgen bijna nooit alle onderwerpen aangeboden die als basiskennis en – vaardigheden door het Nibud zijn benoemd.

6 Beperkingen van het onderzoek

Het onderzoek kent enkele beperkingen waarmee rekening moet worden gehouden bij de interpretatie. Zo zijn er enkele afwijkingen in de uitvoering van zowel de traditionele als de aangepaste cursus ten opzichte van de beoogde werkwijze. Ook waren de aantallen van zowel de cursussen als het onderzoek kleiner dan verwacht. Bij alle uitkomstmaten is gekeken naar de zelfrapportage van de deelnemers aan het onderzoek, het zijn dus geen harde feiten. Tot slot kan er sprake zijn van een selectiebias. In de volgende paragrafen worden deze beperkingen verder toegelicht.

6.1 Interventiegetrouwe uitvoering

De traditionele en de aangepaste budgetcursussen zijn minder interventiegetrouw uitgevoerd dan van tevoren gedacht. Met interventiegetrouw wordt bedoeld dat de interventie wordt uitgevoerd zoals de interventie was bedacht/beschreven. Bij de budgetcursus zijn onderdelen niet consequent doorgevoerd of opgepakt. Gevolg hiervan is dat de inhoudelijk en didactische verschillen tussen de cursussen minder groot zijn geweest dan van tevoren ingeschat en beoogt. Dit zou een mogelijke verklaring kunnen zijn voor het ontbreken van robuuste significante effecten op de uitkomstmaten.

Traditionele budgetcursus

Bij de traditionele budgetcursus werd er verwacht dat de trainers volgens de Nibud werkwijze de budgetcursussen vormgaven. Dit houdt in dat zij vanuit deze methode de lessen voorbereiden, geven en de cursisten werken in een handboek. In de praktijk bleek echter dat deze methode niet door alle trainers gebruikt werd. Indien het handboek van het Nibud gebruikt werd, kwam deze niet volledig aan bod.

“Ik ga soms als een sneltrein vaart er doorheen. (...) Want ik vind het belangrijker dat ze de informatie en ervaringen met elkaar uitwisselen. En dat kost best wel veel tijd. En die tijd wil ik ze niet altijd afnemen, als het langdradig wordt, grijp ik natuurlijk wel in. Maar er zijn altijd interessante en nuttige discussies en ervaringen die ze met elkaar delen. Het boek is maar een handleiding. Het kan zus en kan zo. Maar hoe doe jij het? Dat is het belangrijkste.” (Trainer, traditionele budgetcursus).

Ook was de verwachting dat in de traditionele cursus doelen stellen minder prominent aan bod zouden komen bij de lessen tussen de eerste en de laatste les in. Dat klopt voor een van de twee organisaties, daar werd het onderwerp zelfs helemaal niet behandeld. Echter bij de andere organisatie kwam het wel aan bod en werd het ook serieus behandeld. Het verschil tussen de traditionele cursussen is dus erg groot en dat maakt het verschil met de aangepaste cursus bij de ene organisatie groter dan bij de andere.

Er komen dus een aantal elementen van de traditionele budgetcursus overeen met de aangepaste budgetcursus. Dit betekent dat de inhoudelijke en didactische verschillen tussen beide cursussen minder groot waren dan beoogt.

Aangepaste cursus

De aangepaste cursus is bijna alleen maar gegeven door trainers die niet eerder deze cursus hadden gegeven. Zij waren aan het leren-on-the-job. Ze kregen wel coaching van een ervaren trainer bij de eerste cursussen. De trainers hebben echter aangegeven dat ze vooral de eerste cursussen zelf nog aan het zoeken waren. Dit kan invloed hebben gehad op de leerresultaten. Uit de observaties is gebleken dat enkele elementen uit de aangepaste cursus niet of nauwelijks aan bod zijn gekomen. De trainers waren niet in staat dit goed te verwerken. Het onderdeel ‘vuistregels’ is nagenoeg niet behandeld, terwijl in de opzet dit iedere les terugkwam. Ook de doel-actieplannen zijn op afwijkende manieren doorgevoerd.

Wel is er veel ruimte geweest voor het ‘zelf’ samenstellen van de cursus door cursisten. Opvallend is echter dat er veel gelijke thema’s terugkomen. Uit de gesprekken met de trainers blijkt dat er over een aantal verschillende thema’s vaak terugkomen en enkele thema’s zoals administratie eigenlijk bijna niet worden gekozen door de cursisten. De meeste trainers laten de cursisten geheel vrij in het kiezen van de thema’s. Echter zijn er ook trainers die cursisten al pratend sturen in het kiezen van een onderwerp die zijzelf relevant vinden om te behandelen. Door de vraagstelling komt de cursist dan uiteindelijk alsnog uit bij de thema’s die zij belangrijk vinden om te behandelen. Het kwam ook voor dat de cursisten weinig input aanleverden waardoor de trainer ook stuurde. Sturing is niet erg, de vraag is echter op welke wijze dit is gedaan, met name door de minder ervaren trainers kan dit vrij directief zijn geweest. Dat gevaar bestaat vooral als de cursisten zelf moeite hebben om

onderwerpen te benoemen. De trainer zou dan vooral het denken moeten ondersteunen, maar er zijn aanwijzingen dat ze toch meer sturend zijn geweest.

“Ik dwing ze min of meer om er vijf aan te kruizen, anders komen ze maar met eentje. Of dan weten ze het niet. Dus ik probeer ze wel vijf op te laten schrijven en van elk kleurtje zeg maar een.” (Trainer, aangepaste budgetcursus)

Een van de thema's waar waarschijnlijk het meest op gestuurd is, is het thema begroting. Deze is door vijf verschillende trainers als het meest behandeld benoemd. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat een aantal trainers dit zelf een belangrijk onderwerp vinden dat ze altijd behandelen.

“Wat we overal gedaan hebben is de begroting, maanbegroting en jaarbegroting. Ik moet zeggen dat ik daar wel sturend in ben omdat ik het zelf niet anders kan.” (Trainer, aangepaste budgetcursus)

6.2 Aantal deelnemers aan het onderzoek en in de cursus

De bereikte aantallen van het onderzoek waren minder dan gewenst. Dit zorgt voor een lagere statistische power waardoor mogelijk kleinere aanwezige effecten op de uitkomstmaten niet-significant worden in het onderzoek. Hierdoor kunnen we geen definitief uitsluitel geven over de effecten van de budgetcursus op 'financieel-psychologische factoren', 'financiële situatie' en 'financieel welzijn'. Een verklaring voor de lagere aantallen heeft te maken met de werving van respondenten voor het onderzoek. Het bleek zeer moeilijk te zijn voor de organisaties om respondenten te werven. In lijn met andere onderzoeken zien we dat het bereiken van potentiële cursisten voor een cursus over het algemeen lastig is. Dit bleek bij dit onderzoek dan ook lastiger dan van tevoren ingeschat. Ook hebben trainers van de budgetcursussen gesignaleerd dat het lastig was om cursisten te motiveren om naar de budgetcursus te (blijven) komen. Het aantal cursisten per budgetcursus was om die reden dan ook lager dan beoogd. Bij de meeste cursussen waren minder dan acht cursisten aanwezig. Buiten dat dit invloed had op de aantallen van het onderzoek, kan dit ook de groepsdynamica hebben beïnvloed. Bij kleine groepen kan er minder gedeeld worden en zijn er wellicht minder mensen die goede tips hebben. Omdat de aangepaste cursus met name gericht is op interactie en delen, zou dit bij de aangepaste cursus een grotere rol kunnen hebben gespeeld.

6.3 Zelfrapportage

Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van zelfrapportage. De deelnemers hebben vragenlijsten ingevuld en aan de hand van hun antwoorden zijn de effecten onderzocht. Zelfrapportage is minder betrouwbaar dan gebruik van registerdata, zoals bankgegevens of bestanden van Bureau Krediet Registratie. Binnen dit onderzoek was het gebruik van registerdata echter op enkele achtergrondvariabelen (zie paragraaf 5.2) niet mogelijk. Vragenlijsten voor zelfrapportage kunnen eigenschappen hebben die leiden tot vertekening van de resultaten. Mogelijke oorzaken zijn bijvoorbeeld onduidelijkheden in de vragenlijst, sociaal wenselijke antwoorden of deelnemers die zelf vooruitgang ervaren, maar feitelijk geen vooruitgang geboekt hebben (of andersom). Om dit zoveel mogelijk te voorkomen is de vragenlijst vertaald naar B1-taalniveau, hebben we de vragenlijst vooraf getest en is zoveel mogelijk gebruik gemaakt van schalen in plaats van losse items. Dit sluit echter mogelijke vertekeningen niet uit.

6.4 Selectiebias

De intentie was voorafgaand aan de start van het onderzoek om deelnemers zoveel mogelijk willekeurig in te delen in de onderzoeksgroepen, zodat de groepen zoveel mogelijk vergelijkbaar zouden zijn. In de praktijk bleek dit niet realiseerbaar. Daarom hebben we gekozen voor een combinatie van methodes om zorgvuldig vergelijkbare groepen samen te stellen. Dit kan echter wel leiden tot een selectiebias, waardoor bijvoorbeeld deelnemers uit de aangepaste cursusgroep meer of juist minder gemotiveerd waren om hun financiële gedrag aan te passen dan deelnemers uit de controlegroep. Bij de analyses is rekening gehouden met een mogelijke selectiebias door bijvoorbeeld te corrigeren voor verschillen in achtergrondkenmerken. Dit verkleint de kans op fouten door de selectiebias, maar neemt de kans niet geheel weg.

7 Conclusie

De centrale hoofdvraag van het onderzoek is als volgt geformuleerd:

Hoe effectief is de aangepaste budgetcursus (in vergelijking met de traditionele cursus) en welke elementen en factoren dragen hieraan bij?

Op basis van de analyses kunnen we concluderen dat de aangepaste budgetcursus effectiever is dan geen budgetcursus. Er zijn echter geen robuuste significante verschillen tussen de cursisten van de traditionele en aangepaste budgetcursus. We kunnen dan ook niet vaststellen dat de ene cursus effectiever is dan de andere cursus.

Voor de effectiviteit is gekeken naar vijf uitkomstmaten: de financiële kennis en vaardigheden, de financieel-psychologische uitkomsten, het financieel gedrag, het financieel welzijn en de financiële situatie van cliënten. Cursisten die de aangepaste budgetcursus hebben gevolgd gaan door de cursus vooruit op twee van de vijf uitkomstmaten. Deelname aan de aangepaste cursus zorgt voor een toename van ongeveer 6 tot 9 punten (op een schaal van 0 tot 100) op de uitkomstmaat 'financiële kennis en vaardigheden' en voor een toename van ongeveer 8-11 punten op de uitkomstmaat 'financieel gedrag'. Het laatste verschil wordt vooral verklaard door een effect van 11-15 punten op budgetteren. Er zijn geen robuuste significante verschillen in de uitkomstmaten tussen de aangepaste en de traditionele cursus gevonden.

Werkzame elementen

Zowel cursisten van de aangepaste als van de traditionele cursus ervaren meerwaarde van het volgen van de cursus. Over het algemeen zijn cursisten van mening dat zij (meer) financiële vaardigheden hebben na het volgen van de budgetcursus en dat zij beter met geld omgaan en zich er beter toe zetten om hun geldzaken bij te houden. Ook vinden ze dat ze veel tips hebben gekregen om beter met geldzaken om te gaan.

90 procent van de cursisten die de aangepaste cursus hebben gevolgd geeft zes maanden na de cursus aan nog steeds geleerde zaken toe te passen. De helft van de cursisten zegt dat ze aandacht aan een of meer van de volgende aspecten besteden: overzicht houden, ordenen van administratie, doelen stellen en plannen en een begroting maken.

Uit de kwalitatieve interviews blijkt dat cursisten zelf denken dat ze het meest hebben geleerd van het delen van ervaringen en zelf aan de slag zijn met hun eigen financiën. De cursisten benoemen dat ze van elkaar leren doordat ze herkenning bij elkaar vinden.

Contextfactoren

De cursussen zijn gehouden bij vijf verschillende organisaties. Dit maakte dat de context vaak anders was. Zo kozen twee organisaties ervoor om de cursus in de wijken/dorpen te houden en niet op een centrale locatie. Sommige cursisten stonden aan de start van een schuldhulpverleningstraject en er waren cursisten die bijna klaar waren of cursisten zonder schulden. We hebben echter geen aanwijzingen gevonden die erop duiden dat deze verschillen leiden tot een andere effectiviteit van de budgetcursus. Wel is er met name door de trainers en observanten geconstateerd dat gestuurde cursisten minder ontvankelijk leken voor de cursus. We hebben echter niet kunnen vaststellen of dit ook de prestaties negatief heeft beïnvloed, daarvoor was de groep te klein. Met name de motivatie lijkt te lijden onder de ervaren verplichting. Bovendien blijkt uit de gesprekken en observaties dat de motivatie naarmate de cursus vordert toeneemt onder de cursisten. De motivatie van de al gemotiveerde deelnemers lijkt niet toe te nemen, maar gelijk te blijven.

Op basis van de gesprekken met de trainers en de cursisten kunnen we wel vaststellen dat de trainers een belangrijke rol hebben. We vermoeden dan ook dat kwaliteiten van de trainer een van de succesfactoren van de cursus zijn. De verschillen tussen de zelfstandige trainers waren echter te klein om hier contextverschillen vast te stellen.

Belemmeringen

Verskil in niveau of taalbeheersing kan een belemmering vormen en de effectiviteit van de cursus negatief beïnvloeden. Soms was er sprake van een tweedeling in de cursusgroepen doordat er cursisten waren die vragen hadden op een heel ander niveau dan de rest van de groep. Cursisten gaven aan dat ze dit soms als storend hebben ervaren. Er waren ook cursisten die dit juist als meerwaarde zagen en een mogelijkheid om anderen te helpen. Een zelfde tweedeling werd ervaren bij cursusgroepen waarbij verschil was in taalbeheersing. De cursisten met taalachterstand vormden een subgroep van de budgetcursusgroep. Een verklaring hiervoor is dat zij op deze manier de taalbarrière probeerden te verminderen, door met

elkaar erover te praten in hun eigen taal. Andere cursisten gaven aan dat ze hierdoor geen algemeen groepsgevoel of band met deze cursisten ervoeren.

Een andere mogelijke belemmering is de continuïteit van de groep. In veel groepen stroomden later nog mensen in of konden sommige cursisten niet elke les. Het werd vervelend gevonden door de cursisten dat de samenstelling van de cursusgroep daardoor steeds veranderde.

Ervaren verschillen traditionele en aangepaste cursus

Op basis van de kwantitatieve vergelijkingsanalyses zijn er geen significante verschillen op de uitkomstmaten gevonden tussen beide typen cursussen. Ook de verschillen in de 1-meting en de zelf-gerapporteerde vooruitgang in de 2-meting zijn minimaal. Uit de kwalitatieve analyses en de observaties komen wel enkele verschillen in de beleving van de cursisten naar boven. Deze verschillen zijn dus ervaren verschillen en zeggen niets over de uitkomstmaten.

Cursisten van de aangepaste budgetcursus lijken meer vertrouwen te hebben in het kunnen behalen van de door hen gestelde doelen. Dat zit vooral ook in hoe ze het doel formuleren en klein kunnen maken. Het betekent dus niet dat ze ook grotere stappen maken. Bij de traditionele cursus hebben de cursisten vaak minder concrete en kleinere doelen. Zij hebben minder het gevoel dat ze handvaten vanuit de budgetcursus hebben meegekregen om dit te kunnen verwezenlijken. Bij beide cursussen werden huiswerkopdrachten meegegeven die door het overgrote deel van de cursisten werd gemaakt. De cursisten van de aangepaste cursus zijn over het algemeen positiever over het huiswerk dan de cursisten van de traditionele cursus.

Enkele van de trainers van de aangepaste cursus hebben voorheen de traditionele cursus gegeven. Zij konden dus een vergelijking maken tussen beide cursussen. De aangepaste budgetcursus wordt door deze trainers als een grote meerwaarde gezien. De trainers geven aan dat ze zien dat de cursisten enthousiast zijn en gemotiveerd blijven doordat ze zelf hun eigen cursus mogen samenstellen en vormgeven, daardoor wordt het een persoonlijke en eigen cursus. Daarnaast hebben ze het idee dat de aangepaste cursus bijdraagt aan een gelijkwaardigere setting waardoor de cursisten zich serieus genomen voelen.

Nadeel van de aangepaste cursus kan zijn dat bepaalde onderwerpen, die als zeer belangrijk door de trainer worden gezien, niet altijd aan de orde komen. De cursisten krijgen bijna nooit alle onderwerpen die als basiskennis en – vaardigheden door het Nibud zijn benoemd.

7.2 Vervolg

De aangepaste budgetcursus is effectiever dan geen budgetcursus. Er is verbetering op twee van de vijf uitkomstmaten gevonden. Er is nog ruimte voor verbetering van de implementatie van de aangepaste budgetcursus. Enkele elementen van de aangepaste budgetcursus zijn niet structureel geïmplementeerd tijdens de bijeenkomsten. Op basis van eerder onderzoek zouden met name de vuistregels kunnen bijdragen aan een betere budgetcursus. Om dit te kunnen doen is meer ondersteuning van de trainers nodig die deze elementen moeten inzetten binnen een cursus.

Bij de implementatie van een aangepaste of een traditionele budgetcursus zou meer aandacht moeten komen voor de groepsinteractie. Deze lijkt van groot belang voor de deelnemers. Ook bij vervolgonderzoek zou hier expliciet aandacht voor moeten zijn.

Motiveren van deelnemers

Een van de moeilijkheden tijdens dit onderzoek was de deelname aan de budgetcursus. Het Nibud heeft samen met de Hogeschool Utrecht subsidie gekregen van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en de Rabobank Foundation om onderzoek te doen naar het vergroten van deelname aan budgetcursussen. Ook is er ruimte om de aangepaste cursus door te ontwikkelen voor een variant voor mensen met een licht verstandelijke beperking en statushouders. In 2021 worden de resultaten van het onderzoek en de aangepaste modules verwacht.

Bijlage 1 Literatuurlijst

- Aarts, H. (2009). Gewoontegedrag: de automatische piloot van mens en maatschappij. In: W.L. Tiemeijer, C.A. Thomas, & H.M. Prast (red.), *De menselijke beslisser. Over de psychologie van keuze en gedrag* (pp. 139-162). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Baan, A., Louwes, K., & Oostveen, A. (2016). *Evaluatierapport Wet gemeentelijke schuldhulpverlening*. Utrecht: Berenschot.
- Bandura, A. (1997). Self-efficacy. *Harvard Mental Health Letter*, 13(9), pp. 4-7.
- De Bruijn, E., & Antonides, G. (2018). *Measuring the mental bandwidth tax of poverty using questionnaires*. Working paper.
- Consumer Financial Protection Bureau. (2015). *Measuring financial well-being: A guide to using the CFPB Financial Well-Being Scale*.
- Drexler, A., Fischer, G., & Schoar, A. (2014). Keeping It Simple: Financial Literacy and Rules of Thumb. *American Journal of Applied Economics*, 6, 1-31. <http://doi.org/10.1257/app.6.2.1>
- Fernandes, D., Lynch Jr, J. G., & Netemeyer, R. G. (2014). Financial Literacy, Financial Education, and Downstream Financial Behaviors. *Management Science*, (x), 1-23. <http://doi.org/10.1287>
- Gollwitzer, P. M., & Sheeran, P. (2006). Implementation Intentions and Goal Achievement: A meta-analysis of Effects and Processes. *Advances in Experimental Social Psychology*, 38, 69-119. [http://doi.org/http://dx.doi.org/10.1016/S0065-2601\(06\)38002-1](http://doi.org/http://dx.doi.org/10.1016/S0065-2601(06)38002-1)
- Jungmann, N., & Madern, T. (2016). *Duurzame verbetering van gezond. Droom of werkelijkheid?* Den Haag: Wetenschappelijk Raad voor het Regeringsbeleid.
- Kempson, E., Perotti, V., & Scott, K. (2013). *Measuring financial capability: a new instrument and results from low- and middle-income countries*. Washington: International Bank for Reconstruction and Development.
- Koole, S. & Vonk, R. (2013). Het zelf. In: R. Vonk (red.). *Sociale psychologie (derde druk)*. P. 75-134. Houten: Noordhoff Uitgevers.
- Lind, A., Hall, L., Breidegard, B., Balkenius, C., & Johansson, P. (2014). Speakers' acceptance of real-time speech exchange indicates that we use auditory feedback to specify the meaning of what we say. *Psychological Science*, 25, 1198-1205. <http://doi.org/10.1177/0956797614529797>
- Lown, J. M. (2011). 2011 Outstanding AFCPE® Conference paper: Development and validation of a financial self-efficacy scale. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 22(2), 54-63.
- Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2018). Older women's labor market attachment, retirement planning, and household debt. In C. Goldin & L. F. Katz (Eds.), *Women working longer: Increased employment at older ages* (pp. 185-215). Chicago: The University of Chicago Press.
- Madern, T. & Van der Schors, A. (2012). *Kans op financiële problemen*. Utrecht: Nibud.
- Mandell, L. (2012) Session 5: Financial Education: What Have We Learned So Far? School-Based Financial Education: Not Ready for Prime Time. In *Life-Cycle Investing: Financial Education and consumer Protection* (pp. 125-138). Boston: CFA Institute Research Foundation.
- Maulana, R., Helms-Lorenz, M., & van de Grift, W. (2015). Development and evaluation of a questionnaire measuring pre-service teachers' teaching behaviour: A Rasch modelling approach. *School Effectiveness and School Improvement*, 26, 169-194.
- Maussen, E. (2019). *Determinants of successful completion of a financial education program* (Masterscriptie). Nog niet gepubliceerd (op te vragen via eline.maussen@hu.nl).
- Miller, M., Reichelstein, J., Salas, C., & Zia, B. (2014). Can You Help Someone Become Financially Capable? A Meta-Analysis of the Literature. *The World Bank Research Observer*, 30(2), 220-346. <https://doi.org/10.1093/wbro/lkv009>
- OECD. (2015). 2015 Oecd/Infe Toolkit for Measuring Financial Literacy and Financial Inclusion.

- Prochaska, J.O., Nocrass, J.C., & DiClemente C.C. (2007). *Changing for good. A revolutionary six-stage program for overcoming bad habits and moving your life positively forward*. New York: HarperCollins Publisher.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2017). *Self-determination theory: Basic psychological needs in motivation, development, and wellness*. New York: Guilford Publications.
- Shah, J.Y. & Gardner, W.L. (2008). *Handbook of motivation science*. New York: Guilford Press.
- Tiemeijer, W.L., Thomas, C.A., & Prast, H.M. (2009) *De menselijke beslisser: Over de psychologie van keuze en gedrag*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Thaler R. & Sunstein C. (2009) *Nudge: Naar betere beslissingen over gezondheid, geluk en welvaart*. Amsterdam: Business Contact.
- Van der Schors, A., Crijnen, C., & Schonewille, G. *Geldzaken in de praktijk 2018-2019*. Utrecht: Nibud.
- Van der Werf, M., Van Dijk, W., & Van Dillen, L. (2018). *Psychological inventory of financial scarcity: Reliability, validity, and its effects on financial decision making*. Manuscript in preparation.
- Wesdorp, P., van Hooft, E., Duinkerken, G. & van Geuns, R. (2010). *Het heft in eigen hand. Sturen op zelfsturing*, Den Haag: Raad voor Werk en Inkomen.
- Westhof, F.M.J., Ruig, L. de, & Kerckhaert, A. (2015). *Huishoudens in de rode cijfers 2015. Over schulden van Nederlandse huishoudens en preventiemogelijkheden*. Zoetermeer: Panteia.
- Wijzer in Geldzaken (2017). Monitor financieel gedrag 2015.
- Willis, L. E. (2011) The financial education fallacy. *American Economic Review*, 101, 429-434.
<http://doi.org/10.1257/aer.101.3.429>
- Willis, L. E. (2008). Evidence and Ideology in Assessing the Effectiveness of Financial Literacy Education. *Faculty Scholarship*. Paper 197. [Http://scholarship.law.upenn.edu/faculty_scholarship/197](http://scholarship.law.upenn.edu/faculty_scholarship/197)

Bijlage 2 Deelnemers per organisatie

Tabel B2.1 Aantal cursussen gegeven per organisatie (N = 40)

Avres	Buurtteams Utrecht	Sociale Dienst Drechtsteden	Werk en Inkomen Lekstroom	Gemeente Zwolle
Aangepaste cursus (n = 4)	Aangepaste cursus (n = 5)	Aangepaste cursus (n = 5)	Aangepaste cursus (n = 9)	Aangepaste cursus (n = 5)
		Traditionele cursus (n = 6)		Traditionele cursus (n = 6)

Tabel B2.2 Observaties – geobserveerde lessen van een budgetcursus (N = 141)

Avres	Buurtteams Utrecht	Sociale Dienst Drechtsteden	Werk en Inkomen Lekstroom	Gemeente Zwolle
Aangepaste cursus (n = 13)	Aangepaste cursus (n = 23)	Aangepaste cursus (n = 19)	Aangepaste cursus (n = 30)	Aangepaste cursus (n = 22)
		Traditionele budgetcursus (n = 20)		Traditionele budgetcursus (n = 14)

Tabel B2.3 Verdeling afgenomen interviews per organisatie

Avres	Buurtteams Utrecht	Drechtsteden	WIL lekstroom	Zwolle
Interviews cursisten aangepaste budgetcursus (n=2)	Interviews cursisten aangepaste budgetcursus (n=7)	Interviews cursisten aangepaste budgetcursus (n=2)	Interviews cursisten aangepaste budgetcursus (n=3)	Interviews cursisten aangepaste budgetcursus (n=6)
		Interviews cursisten traditionele budgetcursus (n=10)		Interviews cursisten traditionele budgetcursus (n=1)
	Interviews trainers aangepaste budgetcursus (n=3)	Interviews trainers aangepaste en traditionele budgetcursus (n=)	Interviews trainers aangepaste budgetcursus (n=2)	Interviews trainers aangepaste en traditionele budgetcursus (n=3)

Naast dat de organisaties eigen trainers hebben ingezet voor de budgetcursus waren er ook twee onafhankelijke trainers van de coöperatie Sammen betrokken bij de aangepaste budgetcursus. Dit waren ervaren trainers die ook de trainers van de organisaties hebben opgeleid voor de aangepaste budgetcursus. Deze trainers zijn altijd ingezet bij Avres. Deze twee trainers zijn ook geïnterviewd.

Bijlage 3 Resultaten aanvullende analyses financiële stress

De onderzoeksprojecten op het thema ‘Schuldhelpverlening en armoedebestrijding’ gefinancierd vanuit het onderzoeksprogramma ‘Vakkundig aan het Werk’ van ZonMw hebben ervoor gekozen om, naast de project-specifieke uitkomstmaten, ook een gemeenschappelijke uitkomstmaat te hanteren: Financiële stress (gemeten met de FISS). In deze bijlage rapporteren we de onderzoeksresultaten voor deze uitkomstmaat.

Meetinstrument

Als meetinstrument voor financiële stress is gekozen voor de verkorte versie van de Financiële Stress Schaal (FISS), ontwikkeld door Van Dijk e.a. (2018). Financiële stress wordt gemeten door middel van 5 items ($\alpha = .839$). Deelnemers wordt gevraagd in hoeverre ze vaak een geldtekort hebben en zich daar mee bezig houden, zich zorgen maken over geldzaken, bezig zijn met wat nu betaald moet worden en in hoeverre ze weinig controle hebben over hun financiën. We hebben uitsluitend data van de 2-meting voor deze uitkomstmaat. De reden is dat de keuze voor deze uitkomstmaat is gemaakt nadat we reeds gestart waren met de dataverzameling voor de 0-meting.

Analyses

Omdat we alleen data van de 2-meting hebben voor deze uitkomstmaat, wijkt de gehanteerde methoden voor de analyses af van die van de rest van het onderzoek. Omdat er geen data is van de 0-meting, is het niet mogelijk om gebruik te maken van de difference-in-difference methode. Om ervoor te zorgen dat de onderzoeksgroepen goed vergelijkbaar zijn met elkaar, hebben we de matching-methode gebruikt voor de analyses. Hierbij hebben we dezelfde achtergrondkenmerken gebruikt als bij de andere analyses voor dit onderzoek. Omdat we geen baselinemeting hebben voor de FISS, maar wel voor conceptueel vergelijkbare concepten, hebben we ervoor gekozen om aanvullend te matchen op de volgende variabelen: chronische financiële stress, algemene financiële stress en index financiële situatie. Door deze variabelen mee te nemen bij matching, zorgen we ervoor dat de groepen op relevante variabelen vergelijkbaar zijn op baseline-niveau.

Resultaten

Tabel B3.1 laat zien dat er geen significante effecten zijn van de aangepaste cursus op financiële stress in vergelijking met de controlegroep.

Tabel B3.1 Effecten FISS aangepaste cursus versus controlegroep

Uitkomstmaat	Niveau 1		Niveau 2	
	Effectmeting 1 (n=132)	Effectmeting 2 (n=102)	Effectmeting 3 (n=132)	Effectmeting 4 (n=102)
Financiële stress (FISS)	5,546 (6,008)	3,901 (7,724)	5,983 (6,331)	4,376 (5,833)

* $p < .1$, ** $p < .05$, *** $p < .01$

Tabel B3.2 geeft inzicht in de resultaten voor de vergelijking tussen de aangepaste en de traditionele cursusgroep. Ook hier vinden we geen significante verschillen.

Tabel B3.2 Effecten FISS aangepaste cursus versus traditionele cursus

Uitkomstmaat	Niveau 1		Niveau 2	
	Effectmeting 1 (n=127)	Effectmeting 2 (n=58)	Effectmeting 3 (n=113)	Effectmeting 4 (n=52)
Financiële stress (FISS)	-2,861 (6,331)	-8,089 (7,426)	-0,490 (6,319)	-5,706 (7,997)

* $p < .1$, ** $p < .05$, *** $p < .01$

Kort samengevat vinden we geen effecten van de aangepaste cursus op de uitkomstmaat financiële stress (FISS) in vergelijking met de controlegroep en de traditionele cursusgroep. Deze resultaten kunnen we als volgt verklaren. De effecten die we logischerwijs kunnen verwachten van een budgetcursus op deze uitkomstmaat zijn klein. Dat betekent dat een omvangrijke

steekproef nodig is om dergelijke kleine effecten te kunnen vinden in het onderzoek. We concluderen dan ook dat de steekproefomvang van dit onderzoek te klein is geweest om significante resultaten op deze uitkomstmaat te kunnen vinden.